

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΟΝ ΖΑΧΟ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ο Έλληνας τενόρος με τη μεγαλύτερη διεθνή καριέρα,
ο δάσκαλος, ο επιστήμονας και φιλόσοφος,
σε μια συνέντευξη με τον Αχιλλέα Παπαδιονυσίου.

Πείτε μας από πότε πήρατε το ερέθισμα να ασχοληθείτε με την μουσική, τι σας άρεσε πάνω σε αυτό κι αν υπήρχε οικογενειακή παράδοση.

Λένε ότι πρώτα τραγούδησα και μετά μίλησα. Η μουσική είναι κάτι που υπάρχει στον άνθρωπο έμφυτα, σε άλλον λιγότερο, σε άλλον περισσότερο. Όπως όμως με ένα φυτό χρειάζεται να το ποτίσεις, να το κλαδέψεις, να το προστατέψεις. Άλλο είναι καλλωπιστικό και βγάζει άνθη, άλλο είναι δέντρο και περιμένουμε να βγάλει καρπούς. Στα νηπιακά μου ήδη χρόνια μου δώρισαν ένα βιολί. Το θυμάμαι κάπως σαν σε όνειρο. Ενώ λοιπόν είχα τόσα άλλα παιχνίδια, με απασχολούσε περισσότερο το βιολί. Έπαιζα λένε και παθιαζόμουν εκεί με τις ώρες. Τώρα τι ήχο θα μπορούσε να βγάλει ένα βιολί στα χέρια ενός νηπίου, καλύτερα να μην τον ακούσω! Έτσι, οι γονείς μου μόλις είδαν αυτό το πάθος μου φοβήθηκαν και είπαν: «Το παιδί μας μπορεί να γίνει μουσικός! Προς Θεού, πάρτε του το βιολί!» Μου το πήραν και εγώ το έψαχνα κλαίγοντας, χωρίς να μπορέσω να το ξαναβρώ. Ήταν η πρώτη άρνηση από το οικογενειακό μου περιβάλλον. Θα ακολουθούσαν και άλλες πολλές...

Αργότερα στο δημοτικό σχολείο, θα ήμουν οκτώ ετών, είχα παθιαστεί με ένα ακορντεόν. «Αν το πάρεις φέτος με δέκα, θα σου το αγοράσουμε», μου υποσχέθηκαν οι γονείς μου. Ήταν ακόμα Οκτώβριος και άρχισα να πλευρίζω τον δάσκαλο: «Κύριε, με πόσο θα το πάρω φέτος;» Παραξενεμένος με την άκαιρη ερώτησή μου, απάντησε, πως ακόμα δεν άρχισε η σχολική χρονιά και πως είναι αδύνατον να προβλέψει τις επιδόσεις μου. Αλλά γιατί του έκανα αυτήν την ερώτηση; «Ξέρετε», του αποκρίθηκα, «αν είναι να πάρω εννέα, βάλτε μου σας παρακαλώ δέκα και του χρόνου θα εργαστώ για έντεκα!»

Η απορία του για το πρωτότυπο αυτό παζάρι ικανοποιήθηκε, όταν του εξομολογήθηκα το «βραβείο» που με περιμένει. Ο αείμνηστος ήρθε αμέσως σε επικοινωνία με τους γονείς μου και τους παρότρυνε να μου πάρουν αμέσως ένα ακορντεόν. Μια νεαρή δασκάλα στη γειτονιά μου έμαθε τις πρώτες μου νότες και άρχισα να παίζω μουσική στις σχολικές εκδηλώσεις, διασκεδάζοντας τις παρέες σε διάφορα πάρτυ, χορούς και εκδρομές: «Ελάτε, έλεγαν, θα είναι κι ο Ζάχος με το ακορντεόν του!»

Το επόμενο βήμα ήταν στο γυμνάσιο με μια κιθάρα. Ήμουν τότε στα δεκαπέντε μου και στο μεσουράνημα της εποχής των Beatles. Κάθε γειτονιά είχε τότε και το δικό της μουσικό συγκρότημα. Ήταν η εποχή που οι τελευταίες σελίδες των τετραδίων μου ήταν γεμάτες από έξι παράλληλες γραμμές (οι χορδές της κιθάρας), που τις έτεμναν κάθετα τα διαστήματα (τάστα). Όταν λοιπόν το μάθημα ήταν βαρετό, εγώ έλυνα ασκήσεις συγχορδιών στο τετράδιό μου: Για να ακουστεί η συγχορδία ντο μείζονα, δηλαδή ντο-μυ-σολ, θα πρέπει στην κιθάρα να αφήσω την πρώτη χορδή μι ανοικτή, τη δεύτερη χορδή λα θα την ανεβάσω τρία ημιτόνια για να γίνει ντο, άρα στο τρίτο διάστημα κλπ. Έγινε ένας αυτοδίδακτος κιθαρίστας, με γνώσεις που υπερεπαρκούσαν για να παίζω σχεδόν τα πάντα. Όταν όμως λίγο αργότερα άκουσα να παίζουν κλασική κιθάρα, με έπιασε ντροπή και κατάθλιψη για το μέγεθος της άγνοιάς μου και τον υπερφίαλο ερασιτεχνισμό μου.

Χρόνος όμως για επισταμένες σπουδές δεν υπήρχε, ούτε και ενθάρρυνση από την οικογένεια.

Σιγά-σιγά μπήκα μόνος μου στον κόσμο της μουσικής, που γέμιζε όλες σχεδόν τις ελεύθερες ώρες μου. Αρχισα να παίζω πιάνο, μαντολίνο σε μαντολινάτες, μπάντζο, κόντρα μπάσο, τρομπέτα κα. Συμμετείχα σε συγκροτήματα, σε χορωδίες και λοιπά μουσικά σχήματα, μαθαίνοντας μέσα από ζωντανές εμπειρίες. Αυτό το «τραγικά αυτοδίδακτοι» του Σεφέρη, με κυνηγούσε σε όλη μου τη πορεία.

Στα γενέθλια των 16 χρόνων μου, κάποιος μου είχε δωρίσει ένα δίσκο βινυλίου LP με αποσπάσματα από τον «Μεσσία» του Χαίντελ. Μέχρι τότε είχα ελάχιστη επαφή με Ορατόρια και Όπερες. Βάζω τον δίσκο στο γραμμόφωνο και ακούω τον τενόρο να τραγουδά αυτές τις ατέλειωτες κολορατούρες. Εντυπωσιάστηκα. Πώς δεν σκάει; Πώς μπορεί να τραγουδάει κανείς τόσο μεγάλες φράσεις, χωρίς να αναπνέει ενδιάμεσα;

Στο σπίτι είμαστε δύο αγόρια και μαζί με το πατέρα μας, για να βοηθάμε τη μητέρα μας στο νοικοκυριό, είχαμε αποδεχτεί έναν καταμερισμό εργασιών. Εγώ είχα αναλάβει μεταξύ των άλλων και το σφουγγάρισμα της εσωτερικής μαρμάρινης σκάλας του σπιτιού με τα κλιμακοστάσια. Ο χώρος αυτός με την εκκωφαντική αντήχησή του, ήταν κατά την αντίληψή μου τότε, ιδανικός για τραγούδι. Έκανα και εγώ δεν ξέρω πόσες ώρες κάθε φορά για να σφουγγαρίσω τη σκάλα. Προσπαθούσα να τραγουδήσω αυτή την κολορατούρα από τον Μεσσία με μία αναπνοή, αλλά δεν έβγαινε με τίποτα. Σκαλάκι και προσπάθεια. Σταδιακά όμως και μέχρι να πάω στο Πανεπιστήμιο το είχα επί τέλους κατορθώσει.

Στη χορωδία του Πανεπιστημίου, σε κάποιο διάλειμμα των δοκιμών, παίζοντας πιάνο στην παρέα, λέω «και τώρα θα σας τραγουδήσω την πρώτη άρια του τενόρου από τον «Μεσσία» του Χαίντελ. Κάθομαι στο πιάνο και χωρίς νότες, παίζω με το αυτί και τραγουδάω την άρια με τις κολορατούρες, αφήνοντας έκπληκτη την παρέα.

Εκεί ακριβώς ξεκινάει η ιστορία με το κλασικό τραγούδι, όταν ένας συμφοιτητής μου στο Φυσιογνωστικό και αργότερα επιστήθιος φίλος μου Γιώργος Κωσταντζός, με παροτρύνει να πάω στο Ωδείο, όπου δίνουν υποτροφίες για τραγούδι. Εμείς βέβαια τότε δεν προλαβαίναμε να παρακολουθούμε τις παραδόσεις και τα εργαστήρια της Σχολής, πόσο μάλλον να τρέχουμε σε Ωδεία. Τέλος πάντων κατορθώνει με χίλια ζόρια να με πείσει, τραβώντας με κυριολεκτικά από το χέρι και με πηγαίνει στο Ωδείο. Εκεί δίδασκε η αείμνηστη Ναυσικά Βουτυρά-Κυριακοπούλου. Με καλωσόρισε και μου έκανε κάποιες φωνητικές ασκήσεις. Δεν ξέρω γιατί, αλλά τα έβρισκα όλα εκεί μέσα παράξενα, με πιάσανε τα γέλια και προσπαθούσα με κόπο να τα πνίξω, για να μην προσβάλλω τη δασκάλα. Έτσι, έδωσα άθελά μου ψηλές νότες, που δεν τις είχα ποτέ πριν. Αναγκάστηκα να τραγουδήσω και πάλι την άρια από τον «Μεσσία», μιας και δεν ήξερα τίποτε άλλο, και πήρα την υποτροφία.

Βλέπετε λοιπόν, ένα εντελώς απρόσμενο ξεκίνημα. Βρίσκομαι κάπου, ανοίγεται ξαφνικά μια νέα και μέχρι τότε άγνωστη για μένα πόρτα και πορεύομαι παράλληλα, χωρίς καλά καλά να το συνειδητοποιήσω, σε έναν εντελώς διαφορετικό δρόμο...

Τελικά γίνατε μουσικός παρ' όλο που οι γονείς σας δεν ήθελαν να ασχοληθείτε με την μουσική.

Για να πω την αλήθεια και εγώ ο ίδιος δεν το φανταζόμουν ποτέ, ότι θα έκανα τέτοια καριέρα. Η μουσική ήταν αναμφίβολα μέσα στο αίμα μου, αλλά η επαγγελματική πορεία

μου στο τραγούδι ήταν εντελώς απροσδόκητη, πέρα από κάθε προγραμματισμό και ουδέποτε αποτελούσε, έστω και εν μέρει, στόχο στη ζωή μου. Είχα επιτύχει με υποτροφία του Ι.Κ.Υ. στο Φυσιογνωστικό Τμήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το οποίο και τελείωσα, με βαρύτητα ενδιαφερόντων στη Γεωλογία. Παράλληλα ήμουν σπηλαιολόγος, ενώ έκανα και κάποιες σπουδές Θεολογίας, σε θερινά τμήματα στο Πανεπιστήμιο της Ουαλίας.

Ξέρετε, όπως αλλάζει η ιστορία της ανθρωπότητας, έτσι περίπου σε μικρογραφία νομίζω ότι κυλάει σε μικρογραφία και η ιστορία της ζωής ενός ανθρώπου. Περνάμε από διάφορες κοσμοθεωρίες και φιλοσοφικές αναζητήσεις, από το ρομαντικό στάδιο στην αμφισβήτηση, την επανάσταση κλπ. Την εποχή λοιπόν εκείνη, ζούσα έντονα μέσα μου τη φάση, ας πούμε, του Ουμανισμού. Μελετούσα με ζήλο την Αγία Γραφή και βίωνα έντονα την πίστη μου στον Ιησού Χριστό, ερευνώντας σε βάθος και εκτός των πλαισίων της παραδοσιακής μας Ορθοδοξίας, τις δοξασίες άλλων χριστιανικών ομολογιών. Θεωρούσα καθήκον μου να γίνω ιεραπόστολος, έχοντας πρότυπα ανθρώπους σαν τον Albert Schweizer: Μουσική, Επιστήμη, Αποστολή, Ανθρωπιστική Υπηρεσία. Στον πυρετό της αναζήτησης, άρχισα να ενδιαφέρομαι για τη Ιατρική, την οποία βρέθηκα αργότερα να σπουδάζω στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, την Ψυχολογία, τη Μουσική Θεραπεία και διάφορους άλλους κλάδους του επιστητού, που την εποχή εκείνη έμοιαζαν εντελώς ασύμβατοι μεταξύ τους.

Εν τω μεταξύ είχα τελειώσει και τις σπουδές του κλασικού τραγουδιού, με άριστα παμπνηφεί και χρυσό μετάλλιο. Η δασκάλα μου είπε να συμμετάσχω στον διαγωνισμό για την υποτροφία Μαρία Κάλας. Ήθελε να δείξει στο αθηναϊκό κόσμο της μουσικής τι μαθητή είχε και τι σπουδαίο τραγουδιστή έφτιαξε. Αναγκάζομαι να δεχτώ, μιας και επρόκειτο για ηθική υποχρέωση, ένα είδος αποπληρωμής της υποτροφίας μου! Την εποχή εκείνη, Φεβρουάριος του 1976, υπηρετούσα ακόμα την θητεία μου σαν έφεδρος αξιωματικός του πυροβολικού και εκπαιδευτής στο Μεγάλο Πεύκο. Ήμασταν, θυμάμαι, πάνω στα βουνά σε μια νυχτερινή άσκηση, φωνάζοντας δυνατά τις διαταγές μέσα στο κρύο και την υγρασία. Την άλλη μέρα το πρωί, ενώ οι άλλοι υποψήφιοι έτρεμαν από το τρακ, παρουσιάζομαι άνετος, ψυχρός και θρασύς, συμμετέχω στον διαγωνισμό και παίρνω αυτό το βραβείο-υποτροφία μαζί με άλλους δυο.

Το αστείο είναι ότι παραιτήθηκα αμέσως λέγοντας: «Σας ευχαριστώ, δεν με ενδιαφέρει η υποτροφία, γιατί δεν πρόκειται να την χρησιμοποιήσω. Ας την πάρει ο πρώτος επιλαχών. Η συμμετοχή μου στον διαγωνισμό αυτό ήταν για την ικανοποίηση της δασκάλας μου». Από την επιτροπή του διαγωνισμού θυμάμαι μεταξύ των άλλων τους κ.κ. Χρήστο Λαμπράκη, Άρντα Μαντικιάν και τον αείμνηστο μαέστρο Δημήτρη Χωραφά, διευθυντή τότε της Λυρικής Σκηνής και πατέρα του γνωστού μας ηθοποιού Γιώργου Χωραφά, ο οποίος εξέφρασε άμεσα την επιθυμία του να με προσλάβει ως σολίστ στη Λυρική Σκηνή. Του απάντησα ευγενικά: «Σας ευχαριστώ, είναι τιμή για μένα αλλά έχω άλλα ενδιαφέροντα». Τότε ακριβώς τελείωνα και τη στρατιωτική μου θητεία και είχα αρχίσει να εργάζομαι στην έδρα Γεωλογίας του Ε.Μ. Πολυτεχνείου για το διδακτορικό μου στην Υδρογεωλογία-Γεωθερμία.

«Μα τι είναι αυτά που μου λες! Εγώ σε χρειάζομαι μόνο για 10 με 15 παραστάσεις τη σαιζόν. Έχεις όλο τον ελεύθερο χρόνο να κάνεις παράλληλα ότι θέλεις!» Αυτά μου αντέτεινε και έτσι έγινα σολίστ στη Λυρική, για τρία χρόνια, από το 1976 μέχρι το 1979, ενώ παράλληλα σπούδαζα διάφορα άλλα πράγματα.

Είναι μια ιστορία που δυσκολεύομαι να πιστέψω κοιτάζοντας την ζωή μου πίσω. Η ευκολία που συνέβηκαν όλα αυτά. Η καριέρα μου στο τραγούδι ήταν σαν ένα στρωμένο χαλί, που έπρεπε απλά να περπατήσω πάνω του, χωρίς καμιά ιδιαίτερη προσπάθεια.

Πως μετά ξεφύγατε από τις σπουδές και της ιατρικής και της θεολογίας, εννοώ πως δεν τις ακολουθήσατε;

Συνέχισα να κάνω το διδακτορικό μου στη Γεωλογία. Τραγουδούσα 10 το πολύ 15 παραστάσεις τον χρόνο και είχα τότε ένα μισθό από τη Λυρική σχεδόν διπλάσιο από τον μισθό ενός καθηγητή γυμνασίου. Την πρώτη χρονιά, άρχισα με τον πρώτο ρόλο μου (ντεμπούτο) σαν δεσμοφύλακας και ιεροεξεταστής στον «Φυλακισμένο» του Luigi Dallapiccola, με μαέστρο τον Θόδωρο Αντωνίου. Ένα έργο μοντέρνο δωδεκαφθογγικό, εξαιρετικά δύσκολο για αρχάριο της Όπερας. Τα κατάφερα με επιτυχία. Αμέσως μετά τραγούδησα τον Alfredo στην «Traviata» του Giuseppe Verdi. Ήταν τότε που άρχισε να συζητιέται το όνομά μου στους κύκλους των φίλων της Όπερας. Ακολουθεί ο Μαγκτώφ στον «Πρόξενο» του Gian Carlo Menotti, με μαέστρο τον αείμνηστο Βύρωνα Κολάση. Τον ρόλο αυτό του Μάγου Νικήτα Μαγκτώφ αναγκάστηκα να τον μάθω σε μόλις τρεις ημέρες, για να αντικαταστήσω τον αείμνηστο Μιχάλη Χελιώτη, που είχε πάθει ξαφνικά κάποιο ατύχημα και βρισκόταν στο νοσοκομείο. Έτσι με την γρήγορη εκμάθηση και τις επιτυχημένες παραστάσεις, ανέβηκαν οι μετοχές μου στη Λυρική. Ένα μήνα αργότερα τραγούδησα την πρώτη μου επίσημη πρεμιέρα σαν Γρηγόρης- Ψευδοδημήτρης στο «Boris Godunov» του Modest Mussorgsky και στη Θεσσαλονίκη τον Pinkerton στη πρώτη «Butterfly» μου με την καταπληκτική Ζανέτ Πηλού και με διευθυντή ορχήστρας τον Δημήτρη Χωραφά. Αυτή ήταν η πρώτη μου σαιζόν στη Λυρική Σκηνή, που έκλεισε με τον ρόλο του Dancairo στη «Carmen» του Bizet στο Ηρώδειο, στα πλαίσια του Φεστιβάλ Αθηνών.

Εν τω μεταξύ, σημαντική ήταν και η γνωριμία μου με τον Μάνο Χατζιδάκι, με τον οποίο την δεύτερη χρονιά στήσαμε το «Mahagony» των Bertold Brecht και Kurt Weil. Οι δοκιμές είχαν μια ανεπανάληπτα δημιουργική ατμόσφαιρα. Η σκηνοθεσία ήταν του αείμνηστου Μίνου Βολανάκη. Είχα τον πρωταγωνιστικό ρόλο του Τζίμη Μάχου. Συμπρωταγωνιστούσαν μαζί μου η Κική Μορφωνιού, ο Δημήτρης Καβράκος, η Βάσω Παπαντωνίου, ο Μιχάλης Χελιώτης, ο Ανδρέας Κουλουμπής, ο Θέμις Σερμιέ, ο Δημήτρης Στεφάνου και άλλοι. Την τελευταία στιγμή όμως ο Μάνος δεν το διηύθυνε και φέρανε τον Γερμανό μαέστρο Hans-Werner Pintgen. Εκείνος όταν με άκουσε βρήκε την ευκαιρία και με ρώτησε:

«Τι κάνεις εσύ εδώ;»

Το διδακτορικό μου στο Πολυτεχνείο είχε μείνει στάσιμο, για λόγους που ήταν εκτός των πλαισίων των δικών μου δυνατοτήτων. Ήταν μια εμπειριστατωμένη μελέτη, που καθοδηγούσε με πολλή αγάπη ο αείμνηστος καθηγητής γεωλογίας Στέλιος-Σάββας Αυγουστίδης και αφορούσε την γεωθερμική ενέργεια της περιοχής του Στρυμώνα, σε συνδυασμό με τις θερμές πηγές του Αγκίστρου, του Σιδηροκάστρου, της Νιγρίτας κλπ, τα εσβεσμένα ηφαίστεια της λεκάνης των Σερρών και τα αρτεσιανά φρέατα, απ' όπου αναβλύζει ζεστό νερό. Οι αναλύσεις μου με τα χημικά γεωθερμόμετρα υπελόγιζαν μια θεωρητική θερμοκρασία βάθους της τάξης των 400 βαθμών Κελσίου! Το θέμα, που έχει άμεση σχέση με το ενεργειακό πρόβλημα, ήταν και παραμένει «αγκάθι» για τα πολιτικο-οικονομικά δεδομένα της χώρας μας και τις διεθνείς της εξαρτήσεις. Αργότερα έμαθα,

ότι δια νόμου απαγορεύτηκαν οι γεωτρήσεις στη περιοχή και ότι πρέπει να τσιμεντώνεται όποια βγάζει ζεστό νερό! Αυτή όμως είναι μια άλλη πονεμένη ιστορία, θέμα μιας άλλης συνέντευξης!

Στο μεταξύ, απογοητευμένος από την εγκληματική αδιαφορία των ιθυνόντων και για να αξιοποιήσω τον ελεύθερο χρόνο μου, έδωσα ειδικές εισαγωγικές εξετάσεις, σαν ήδη πτυχιούχος του Φυσιογνωστικού και μπήκα στο δεύτερο έτος της Ιατρικής Σχολής Αθηνών. Στόχος μου πάλι η «ιεραποστολή» και η προσφορά μου στην ανακούφιση του ανθρώπινου πόνου!

Απαντώ λοιπόν στον γερμανό μαέστρο:

«Τραγουδώ εδώ στη Λυρική, αλλά συγχρόνως σπουδάζω ιατρική.»

«Γιατί δεν έρχεσαι και στην Γερμανία να τραγουδήσεις;» μου λέει.

«Μα, δεν ξέρω γερμανικά» του απαντώ.

«Να μάθεις!» με κατακεραύνωσε.

Σκέφτηκα: Δεν πάω στην Γερμανία να μάθω γερμανικά για να υποβάλλω και το «παγωμένο» διδακτορικό μου στο Πολυτεχνείο του Aachen. Είχα ήδη επαφές με τον εκεί καθηγητή Prof. Dr. Horst-Robert Langguth, που είχα γνωρίσει το 1976 στην Αθήνα, στο «Διεθνές Συνέδριο Θερμομεταλλικών Υδάτων, Γεωθερμίας και Ηφαιστειότητας του Μεσογειακού χώρου». Για το Συνέδριο αυτό, που διοργάνωσε το Ε.Μ.Πολυτεχνείο, είχα εργαστεί σαν ειδικός επιστημονικός συνεργάτης, προσφέροντας ατέλειωτες ώρες για τη διοργάνωση και τη διεξαγωγή του. Αναχωρώ λοιπόν για Γερμανία, με την πρόθεση να μείνω όσο χρειάζεται να μάθω τη γλώσσα και να υποβάλλω το διδακτορικό μου.

Η Γερμανία με υποδέχθηκε με ανοιχτές αγκαλιές. Ανοίχθηκε μπροστά μου ένας εντελώς καινούριος κόσμος της Μουσικής. Ξεκίνησα για να μάθω τη γλώσσα και τελικά έμεινα 26 ολόκληρα χρόνια. Έμεινα, γιατί η κατάσταση στη Λυρική Σκηνή την εποχή εκείνη ήταν, για να το πω με επιείκεια «ελαφρώς φαιδρή». Φοβάμαι πως δεν άλλαξαν και πολύ τα πράγματα από τότε! Έβλεπα δηλαδή τους καλλιτέχνες να δίνουν όλη τους την ψυχή και να μην υπάρχει καμιά αναγνώριση. Μια αλλόκοτη και τραγικά φαιδρή ατμόσφαιρα για τους συναδέλφους, που είχαν αφιερώσει όλη τους τη ζωή, είχαν επενδύσει με όλη τους τη δύναμη στο ταλέντο τους, με ατέλειωτες σπουδές, κόπους και στερήσεις, για να εισπράξουν τελικά μια απαξίωση με τον σιωπηλό υπότιτλο «α, τα ψώνια».

Σ' αυτή την υποκριτική ατμόσφαιρα, τη γεμάτη μικροπρέπειες, ήμουν φορτισμένος με αποκρουστική διάθεση. Δεν ήταν δυνατόν να συμμετέχω και γι' αυτό πάντα ήμουν με μισή καρδιά και με το μισό πόδι μέσα. Μου έλεγαν: «θα γίνεις διάσημος, θα κάνεις παγκόσμια καριέρα» κλπ. Ποτέ δεν πίστεψα ή τουλάχιστον ποτέ μου δεν πήρα στα σοβαρά αυτές τις θετικές κριτικές, ούτε τα χειροκροτήματα, τους επαίνους και τα μπράβο. Βγαίνοντας όμως στην Ευρώπη, ήρθα σε επαφή με μια άγνωστη μέχρι τότε για μένα πραγματικότητα, που επαναλαμβάνω πως δεν την φανταζόμουν.

Ένα πολύ μικρό παράδειγμα: Κάναμε πρόβες για την «Butterfly» σε κάποιο θέατρο και μας λέει ο σκηνοθέτης: «Μην ανησυχήσετε. Θα έρθει σε λίγο ένα σχολείο, για να παρακολουθήσει την πρόβα μας». Βλέπουμε λοιπόν να μπαίνουν 60-70 παιδάκια του δημοτικού και να παρακολουθούν με προσήλωση και θρησκευτική κατάνυξη τη δοκιμή μας. Δεν άκουσα ένα παιδάκι να βήξει, να μιλήσει, να κάνει κάποιο θόρυβο. Μόλις έγινε το διάλειμμα βγήκαν έξω και τα βρήκα όλα καθισμένα οκλαδόν στη μοκέτα του φουαγιέ, με τον δάσκαλο να τους εξηγεί κάποια πράγματα. Με έπιασε ένα πικρό παράπονο, γιατί την εποχή εκείνη πρωτοσέλιδο των αθηναϊκών εφημερίδων ήταν τα σχολεία μας στην Ελλάδα, που έσταζαν τα κεραμίδια και τα παιδιά, τουρτουρίζοντας στην υγρασία, δεν

μπορούσαν να μάθουν την αλφαβήτα σε ανθρώπινες συνθήκες. Και εδώ τα γερμανάκια σκέφτηκα, μαθαίνουν μέσα στην ζέστη τους, σε περιβάλλον χλιδής, τι είναι Όπερα και τι είναι Butterfly..! Στο Ελληνικό εστιατόριο δίπλα από το θέατρο, κάποιος υπερφίαλος Ελληναράς κατάφερε να κάνει την παρέα να τον προσέξει:

«Για ποιόνε λες, ρε; Τον Μπατερφλάη; Σειρά μου! Μαζί υπηρετήσαμε στο στρατό!»

Ελλάδα μου, γιατί όπου πηγαίνω με σκοτώνεις...;

Σε μια άλλη περίπτωση, ήρθε ένα παιδί κρατώντας στο χέρι τις νότες του έργου που τραγουδούσα και μου λέει: «Κύριε Γερζάκη, γιατί στο σημείο αυτό δεν το τραγουδήσατε, όπως το θέλει ο συνθέτης;» Είχα μείνει άναυδος, γιατί συνειδητοποίησα ξαφνικά, τι είδους κοινό έχω να αντιμετωπίσω. Ένα κοινό, που από την παιδική του ηλικία είναι εκπαιδευμένο και μορφωμένο στη Μουσική.

Θυμήθηκα τότε που σπούδαζα ιατρική. Στο εργαστήριο ανατομίας ήμασταν μερικοί φοιτητές γύρω από το πτώμα μιας γιαγιούλας. Κατά τη διάρκεια της μελέτης μας και με το νυστέρι στο χέρι, τους έλεγα την υπόθεση της «Traviata», που θα τραγουδούσα σε λίγη ώρα επί σκηνής. Οι συνάδελφοι φοιτητές, οι περισσότεροι από την επαρχία, δεν είχαν ακούσει ποτέ τους για Όπερα! Έπλενα στη συνέχεια τα χέρια μου από τις φορμόλες και τους έλεγα: «Παιδιά, έχω τις προσκλήσεις σας στο θυρωρείο. Πάω να μακιγιαριστώ και να ζεστάνω τη φωνή μου. Θα τα πούμε μετά την παράσταση!» Αυτή ήταν η μύηση κάποιων λίγων και πολύ τυχερών, που σήμερα είναι σπουδαίοι γιατροί στη χώρα μας.

Την εποχή εκείνη το να τραγουδήσω τον Alfredo στην Traviata, το έπαιρνα πολύ απήφιστα. Ό,τι και να έκανα, φαινόταν να είναι πολύ ωραίο. Σήμερα, έχοντας πλήρη συνείδηση του τι κάνω, μέμφομαι την ανευθυνότητα των πρώτων μου βημάτων. Ήταν αναμφίβολα ωραίες παραστάσεις, τουλάχιστον για τα δεδομένα της εποχής, αλλά όταν βρεθείς να εργάζεσαι σε ένα πιο υπεύθυνο περιβάλλον, με ανθρώπους τέλεια καταρτισμένους, που θα σου ζητήσουν εκείνο, θα σου πουν πρόσεξε το άλλο, με ένα σκηνοθέτη, που θα σου πει «πρόσεξε τον τρόπο που περπατάς, το χέρι σου εκεί και όχι πιο πάνω» κλπ, τότε μόνο καταλαβαίνεις ότι γίνεται διαφορετικού είδους δουλειά. Πήγα λοιπόν στη Γερμανία μόνο για να μάθω την γλώσσα και τελικά... κόλλησα! Παντρεύτηκα μια γερμανίδα, κάναμε και τέσσερα παιδιά. Άντε να ξεφύγεις..!

Μιλήστε μας για τις εκεί συνεργασίες σας τόσο με το θέατρο, όσο και με την όπερα.

Με το Θέατρο; Μα η Όπερα είναι Θέατρο. Εδώ είναι το μεγάλο μας πρόβλημα. Στην Ελλάδα, όπως είπαμε, πολλοί λίγοι ξέρουν τι είναι Όπερα. Αλλά ποιος θα τους το μάθει; Θυμάμαι στο στρατό, όπως και στο τραπέζι της ανατομίας, όταν μιλούσα σε συναδέλφους για τη Λυρική Σκηνή, αλλά και αργότερα, όταν τους καλούσα να έρθουν να με ακούσουν, μου έλεγαν «Ζάχο, θα μας κλείσεις τραπέζι;» Περίμεναν δηλαδή να φάνε, να πιούνε και να παρακολουθούν συγχρόνως κάποιο πρόγραμμα. Και ήταν όλοι τους νέοι άνθρωποι, μορφωμένοι, πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών!

Οι περισσότεροι πάλι νομίζουν ότι η Όπερα είναι ξενόφερτη, πράγμα που είναι μεγάλο λάθος άγνοιας. Η Όπερα ξεκινάει από το τραγούδι και είναι η σύνθεση μιας τέχνης, που περιέχει μεν Μουσική, Θέατρο, Χορό και Εικαστικά, βασικό στοιχείο της όμως είναι το τραγούδι. Η λέξη «Τραγούδι» είναι από την «Τραγωδία». Καθαρά Ελληνική κληρονομιά. Η Τραγωδία είναι η «Ωδή του Τράγου» και ο «Τράγος» το σύμβολο του Διονύσου. Η Τραγωδία δεν ήταν ένα θέατρο, να πάμε να το δούμε και να κλάψουμε ή να γελάσουμε. Δεν είχε το θέμα μιας σύγχρονης ταινίας, όπου ο «καλός» τελικά νικάει τον

«κακό» και πάμε όλοι ευτυχισμένοι σπίτι μας. Ήταν προβληματισμός, θρησκεία και θεραπεία. Αργότερα στο σκοτεινό μεσαίωνα, στα χρόνια του θρησκευτικού φανατισμού, χάθηκαν όλα αυτά. Ερχόμαστε στην Αναγέννηση, που αναβιώνει η αρχαία Ελληνική Σκέψη. Εκεί μια ομάδα Φλωρεντιανών λογίων σκέφτηκαν να αναβιώσουν την Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Πώς όμως; Ότι γνώριζαν ήταν τα ελάχιστα κείμενα που σώθηκαν και τον ορισμό του Αριστοτέλη: «Εστιν ουν τραγωδία μίμησης πραγμάτων σπουδαίων και τελείων κλπ». Πήραν λοιπόν διάφορα θέματα από την Αρχαία Ελληνική Μυθολογία, τα μελοποίησαν, τα σκηνοθέτησαν και τα παρουσίασαν στο κοινό. Η πιο αρχαία Όπερα που γράφηκε ποτέ ήταν του η «Δάφνη» του Peri, που δυστυχώς δεν σώζεται σήμερα. Η επόμενη ήταν η «Ευρυδίκη» του ίδιου συνθέτη, πάνω στη γνωστή ιστορία του Ορφέα και της Ευρυδίκης. Αυτή σώζεται μέχρι σήμερα.

Στην ουσία δεν αναβίωσε η Τραγωδία, γιατί έλλειπε το ψυχοθεραπευτικό στοιχείο της «Κάθαρσης». Δημιουργήθηκε όμως ένα νέο είδος, η Όπερα, από το *opus*, που σημαίνει «έργο» και σαν ιδέα και δομή έχει καθαρά Ελληνική προέλευση. Δεν είναι τυχαίο, ότι οι Έλληνες καλλιτέχνες του είδους, που βγαίνουν απ' τη δική μας τη γη και διαπρέπουν έξω από τα δικά μας σύνορα, γράφουν ιστορία είτε σαν μαέστροι, είτε σαν σολίστ, είτε σαν σκηνοθέτες. Χωρίς να είμαι «ελληνοπαράφρων» ρατσιστής, θα μου επιτρέψετε να σας πω, ότι η παρατήρηση αυτή παραμένει ανεξήγητη, γιατί κάπου πρέπει οι πληροφορίες αυτές να βρίσκονται κρυμμένες μέσα στα γονίδια μας και χωρίς να το θέλουμε γινόμαστε δάσκαλοι. Αναφέρθηκα και προηγουμένως στον αείμνηστο Σεφέρη, που έλεγε ότι «οι Έλληνες είμαστε τραγικά αυτοδίδακτοι» και αυτό έχει να πει πολλά. Στο χώρο της Μουσικής ακόμα περισσότερα: Γιατί όλα αυτά επιτυγχάνονται, χωρίς μέχρι σήμερα να υπάρχει στην Ελλάδα μια υπεύθυνη Μουσική Ακαδημία! Ούτε καν στις προθέσεις των εκάστοτε κυβερνήσεων. Η Μουσική Παιδεία βρίσκεται στο έλεος διαφόρων ιδιωτικών ωδείων, που εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, είναι στη πλειονότητά τους μικρομάγαζα. Σ' αυτά τα ωδεία της γειτονιάς διδάσκουν συχνά ικανότατοι και εμπνευσμένοι δάσκαλοι, αλλά είναι θέμα τύχης να βρεις τον κατάλληλο και να τον ξεχωρίσεις από τον μέτριο ή τον εντελώς άσχετο. Περραστικά μας...

Έχετε συνεργαστεί λοιπόν, με πολλές όπερες σε όλο τον κόσμο, μιλήστε μας λίγο γι' αυτό.

Οι εμπειρίες μου δεν περιορίζονται μόνο στις συνεργασίες μου με τα θέατρα. Δεν έχει νόημα να σας εκθέσω τώρα την καριέρα μου, με τις περισσότερες από 2000 παραστάσεις διεθνώς. Υπήρξαν διάφοροι σταθμοί, γνωριμίες και συνεργασίες με καλλιτέχνες από όλο τον κόσμο. Φυσικά μετά από τόσες διαφορετικές γνωριμίες με ανθρώπους του χώρου, ένα πλήθος παραστάσεων και συναυλιών, αμέτρητες δοκιμές κλπ. αποκτά κανείς μια ιδιαίτερη ευαισθησία, ώστε να καταλαβαίνει πόσο καλά λειτουργεί ένα θέατρο σαν οργανισμός και μόνο από τον τρόπο που θα σε υποδεχτεί ο θυρωρός. Μεγαλύτερη όμως σπουδαιότητα για μένα είχε το ομηρικό «πολλών ανθρώπων ίδεν άστεα και νόον έγνω». Αυτό που υμνεί ο Όμηρος στον Οδυσσέα, δεν είναι τόσο οι μάχες και η αντρειοσύνη του, αλλά το ότι είδε πολύ κόσμο και γνώρισε τον τρόπο που σκέπτονται. Ήδη, από τις τελευταίες τάξεις του γυμνασίου, είχα αντιληφθεί ότι ένας άνθρωπος, για να γίνει σωστός άνθρωπος, βάζει στόχους που όταν κοντεύει να τους πλησιάσει, θα πρέπει τότε να τους σπρώχνει ακόμα πιο μακριά του. Αυτό το είχα ο ίδιος τότε ονομάσει: «ένα διαρκές και ουδέποτε περατούμενο γίγνεσθαι». Βρισκόμαστε μονίμως σε ένα «γίγνεσθαι», σε μια διαδικασία ανέλιξης της προσωπικότητάς μας. Πολλές φορές περνάμε στεναχώριες,

δυσκολίες και προβλήματα, αλλά πάντα πρέπει να φτάνουμε το στόχο που έχουμε βάλει μπροστά μας και να τον ξεπερνάμε. Αν σταματήσει αυτό το κυνηγητό, σταματάει και η ζωή μας. Έτσι το αντιλαμβάνομαι εγώ προσωπικά. Οι Μούσες μας μούρν σε μια διαρκή ανέλιξη. Παίρνοντάς μας από το χέρι, μας παραδίδουν η μία στην επόμενη και μας ανεβάζουν στον πνευματικό Ελικόνα. Άλλοι πάλι, βιώνουν την ανηφόρα αυτή σαν Γολγοθά.

Έτσι ταξίδεψα οργώνοντας όχι μόνο την Ευρώπη, έχοντας εντυφήσει, απ' άκρου σ' άκρη στην νοοτροπία όλων των λαών της, με τα θετικά και τα αρνητικά τους, αλλά έχω επίσης ταξιδέψει πολλές φορές και στην Αμερική, την Ιαπωνία, το Ταϊβάν, την Κίνα, κλπ. τραγουδώντας σε μικρά και μεγάλα Μουσικά Θέατρα του κόσμου. Είναι πάρα πολύ ενδιαφέρον, να δει κανείς πώς αντιλαμβάνονται και πώς δέχονται μια κλασική Όπερα οι διάφοροι λαοί. Αλλά ακόμα περισσότερο, να παρατηρήσει τις διαφορές αυτές μέσα στην ίδια χώρα. Στη Γερμανία για παράδειγμα, τραγουδούσα την ίδια εβδομάδα τον ρόλο του Tamino στον "Μαγικό Αυλό", μια μέρα στο Braunschweig, που είναι προς τα Βόρεια, την άλλη μέρα στη Νυρεμβέργη, και μετά στο Μόναχο. Δεν άλλαξε μέσα σε μια εβδομάδα ούτε η φωνή μου, ούτε ο τρόπος που τραγουδούσα. Όμως η ανταπόκριση του κοινού ήταν πολύ διαφορετική. Στα βόρεια θέλουν τον Tamino πιο λυρικό και όσο πάμε πιο νότια τον θέλουν πιο δραματικά Βαγκνερικό. Είναι συναρπαστικό, να μάθεις πώς να μαγεύεις έναν Ιταλό, με συγκεκριμένο δεμένο μουσικό φραζάρισμα στο τραγούδι (legato), που κάποιους πιο βόρειους λαούς τους αφήνει μάλλον αδιάφορους. Έχει δηλαδή πολύ ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς και να μελετήσει τις διαφορές των αντιδράσεων, που είναι συνάρτηση της ιδιοσυγκρασίας και της ψυχοσύνθεσης του κοινού.

Πώς ξεκινήσατε λοιπόν, τη καριέρα σας στη Γερμανία;

Το 1978 έκανα τη πρώτη ακρόαση στη Γερμανία, που μου έδωσε αμέσως ένα συμβόλαιο να τραγουδήσω στο Κίελο (Kiel) τον ρόλο του Turiddu στην «Cavalleria rusticana» του Piedro Mascagni για 21 παραστάσεις. Αλλά αυτό θα σήμαινε πολύ μεγάλη απουσία από την Αθήνα και θα έχανα τα εργαστήρια Μικροβιολογίας! Άλλη μια φορά αντιδρώ ενάντια στη καριέρα μου.

Τους απαντώ: «Ευχαριστώ, αλλά θα σας τραγουδήσω μόνο 3 παραστάσεις!»

Οι άνθρωποι παραξενεύτηκαν, αλλά συμβιβάστηκαν με τα καπρίτσια του Έλληνα τενόρου. Έτσι έλειψα από την Αθήνα μόνο τον Δεκέμβριο του 1978 μέχρι τα τέλη του Ιανουαρίου 1979. Στην Λυρική τραγουδούσα μεταξύ των άλλων την «Sonnambula» (Υπνοβάτιδα) του Vincenzo Bellini και μερικές ακόμα παραστάσεις «Traviata» με την αείμηστη Φώφη Σαραντοπούλου, τα «Αραβωνιάσματα στο μοναστήρι» του Sergei Prokofiev και την ανεπανάληπτη «Flora mirabilis» του Σπύρου Σαμάρα, υπό τη διεύθυνση του αείμηστου Οδυσσέα Δημητριάδη.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης μου δίμηνης παραμονής στη Γερμανία, έκανα μια δυο ακροάσεις, μεταξύ των οποίων και στη Μουσική Σκηνή του Bielefeld. Αρχίζει λοιπόν μια μάχη μεταξύ Kiel και Bielefeld, για το ποιος θα με έχει μόνιμο την επόμενη σαιζόν. Στη Λυρική εν τω μεταξύ είχα ως πούμε, καταξιωθεί και μαζί με ελάχιστους άλλους συναδέλφους είχα τον πρώτο μισθό. Ξαφνικά το Bielefeld μου στέλνει μέσω του ατζέντη μου ένα συμβόλαιο, με μισθό σχεδόν τετραπλάσιο του πρώτου μισθού της Λυρικής.

Αυτό ήταν ίσως το τελευταίο σπρώξιμο, για να διακόψω έστω προσωρινά, τις σπουδές τις Ιατρικής στην Αθήνα και να εγκατασταθώ μόνιμα στη Γερμανία.

Από το 1979 μέχρι το 1982 ήμουν μόνιμος στο Θέατρο του Bielefeld, όπου πραγματικά άρχισα τις σπουδές μου και τη καριέρα μου από την αρχή, σε εντελώς διαφορετικές βάσεις. Η μελέτη κάθε ρόλου ήταν πολύ επισταμένη και υπεύθυνη σε βάθος και ακρίβεια. Ότι είχα τραγουδήσει στη Λυρική έμοιαζε πλέον με «πασαλείμματα». Είχα τραγουδήσει π.χ. «Butterfly» και νόμιζα πως την ήξερα καλά. Πόσο ντράπηκα όμως, όταν στη Γερμανία ανακάλυψα το μέγεθος της ατέλειάς μου. Εκεί με ανακάλυψε επί σκηνής και ο καινούριος μου δάσκαλος, ο αείμνηστος Matthias Büchel, με τον οποίον τελειοποίησα την τεχνική μου και μελέτησα μαζί του εκτός από τους ρόλους μου και όλο σχεδόν το ρεπερτόριο των ορατορίων μου. Στο Bielefeld τραγούδησα τα τρία αυτά χρόνια σπουδαίους πρωταγωνιστικούς ρόλους, όπως τον Tamino, τον Δούκα στον «Rigoletto», τον τραγουδιστή στο «Rosenkavalier», τον Enzo Grimaldo στη «Gioconda», τον Rinucio στον «Gianni Schicchi» και άλλα. Συγχρόνως με μετακαλούσαν και άλλα θέατρα, να τραγουδήσω ρόλους του ρεπερτορίου μου και να πρωταγωνιστώ σε δικές τους παραγωγές, π.χ. σαν Lenski στον «Eugen Onegin» του P.I. Tchaikovsky, σαν Πρίγκιπας στη «Rusalka» του Antonin Dvorak κλπ.

Γνωρίζουμε ότι ήσασταν μόνιμος συνεργάτης και στην Όπερα της Νυρεμβέργης.

Μετά από τη σημαντική μου θητεία στο Bielefeld, με προσέλαβε για τα έξη επόμενα χρόνια η Όπερα της Νυρεμβέργης. Εκεί ήταν μια πολύ δύσκολη περίοδος. Τα θέατρα αυτής της κατηγορίας εργάζονται με διαφορετικούς ρυθμούς. Είναι περίπου οι ρυθμοί ενός εργοστασίου, όπου το «προϊόν» πρέπει να παραχθεί γρήγορα, σε μεγάλη ποσότητα και να είναι κατά το δυνατόν τέλειο, δηλαδή ανταγωνιστικό. Τη πρώτη σαιζόν έπρεπε να συμμετέχω σε ένα σωρό διαφορετικές παραγωγές! «Così fan tutte», «Eugen Onegin», «Boheme», «Rosenkavalier», «Zauberflöte», «Traviata», «Lucia di Lamermoor», «Ballo in maschera». Δεν προλάβαινα να μαθαίνω. Δοκιμές για ένα έργο το πρωί, για άλλο έργο το απόγευμα και όχι σπάνια παράσταση ενός τρίτου έργου το βράδυ! Κόντευα να τρελαθώ, γιατί στο μυαλό μου βούιζαν ασταμάτητα μοτίβα από διάφορες όπερες. Τραγουδούσα μόνο στη Νυρεμβέργη 50 περίπου παραστάσεις τη σαιζόν. Συγχρόνως αυξήθηκαν οι μετακλήσεις μου και σε άλλα θέατρα, όπου πλέον ο αριθμός των εμφανίσεών μου ξεπερνούσε τις 100 ετησίως, συμπεριλαμβανομένων και των συναυλιών με διάφορες ορχήστρες, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, προσωπικά ρεσιτάλ τραγουδιού κ.α. Συγχρόνως άγγιζα και ξεπερνούσα συχνά τα όρια της αντοχής μου, ώστε να είναι αδύνατον να ανταποκριθώ σε όλες τις προσκλήσεις. Το ευτράπελο βέβαια είναι, ότι όσο αρνείσαι τις προσφορές, τόσο περισσότερες σε πολιορκούν!

Η θητεία μου στη Νυρεμβέργη μέχρι το τέλος του 1987, ήταν για μένα κάτι σαν «μεταπτυχιακό». Ότι τραγούδησα εκεί είχε τη σφραγίδα καταλληλότητας, το διαβατήριο για όλα τα Θέατρα του κόσμου. Αισθανόμουν πλέον πανέτοιμος να συνεργαστώ κάτω από τις πιο αντίξοες συνθήκες, με τον πλέον δύστροπο μαέστρο ή σκηνοθέτη, μιας και κατείχα σε βάθος όλες τις λεπτομέρειες στα έργα του ρεπερτορίου μου. Γνώριζα καλά κάθε δύσκολη ατάκα της ορχήστρας, κάθε κακοτοπιά της παρτιτούρας και ήμουν σε θέση να προτείνω αρκετές λύσεις σε σκηνοθετικά αδιέξοδα. Δεν είναι τυχαίο, ότι με καλούσαν να τραγουδήσω παραστάσεις, όταν τα Θέατρα ήθελαν να προσλάβουν νέο μαέστρο, ώστε οι διαγωνιζόμενοι να έχουν κάτω από την μπαγκέτα τους έναν σίγουρο

τραγουδιστή, που δεν θα τους βάλει «γκολ», όπως λέγαμε για όσους κάνουν λάθη στο μέτρημα της μουσικής και των παύσεων και «μπαίνουν» νωρίτερα ή αργότερα. Συγχρόνως συνεργαζόμουν και με σπουδαίους μαέστρους και τις σημαντικότερες ευρωπαϊκές ορχήστρες σε συναυλίες και κονσέρτα ορατόριων, λειτουργιών κλπ. έχοντας σήμερα ένα τραγουδισμένο ρεπερτόριο 80 περίπου κονσέρτων.

Μιλήστε μας για το ντεμπούτο σας στην κρατική όπερα της Βιέννης.

Συχνά κάτι που κυνηγάμε με πάθος και είναι ο κρυφός πόθος της καρδιάς μας, δεν μας «κάθεται», όπως λένε. Άλλοτε πάλι, κάτι για το οποίο ουδέποτε κοπιάσαμε, μας έρχεται στο πιάτο. Όπως σας είπα και στην αρχή, αυτή ήταν η εμπειρία μου από τα πρώτα μου κιόλας βήματα. Χτυπάει λοιπόν το τηλέφωνο μια μέρα και μου λέει ο ατζέντης μου «θα τραγουδήσεις τα "Παραμύθια του Χόφμαν" στο Φεστιβάλ του Bregenz, στην λίμνη της Κωσταντζας». Ήταν μια καταπληκτική υπερπαραγωγή, που παρουσιάστηκε τα δύο καλοκαίρια 1987 και 1988. Όλο το έργο παιζόταν πάνω σε ένα νησί, σε ένα πλάτος δράσης πάνω από 150 μέτρα, ενώ οι θεατές ήταν πάνω στη στεριά. Οι τραγουδιστές φαίνονταν σαν μικρά πόνια. Εκεί γνωρίστηκα με τους Βιεννέζους μαέστρους, σκηνοθέτες κλπ. Σε λίγους μήνες ο συνάδελφος τενόρος στη Volksoper της Βιέννης είχε αρρωστήσει, και με κάλεσαν τη τελευταία στιγμή να τον αντικαταστήσω, τραγουδώντας πάλι τον ρόλο του Χόφμαν. Διευθυντής εκεί ήταν τότε ο αείμνηστος Eberhard Wächter, σπουδαίος βαρύτονος. Μόλις με άκουσε, όρμησε στο διάλειμμα ενθουσιασμένος στο καμαρίνι μου και μου λέει: «Μάθε τον Βαρόνο Ατσίγγανο (οπερέτα του Γιόχαν Στράους) και θα πάμε μαζί τουρνέ στην Ιαπωνία». Πήγαμε λοιπόν, στο Τόκιο, Γιοκοχάμα, Οσάκα, Ναγκάνο, Ναγκόγια, κλπ. όπου τραγουδήσα και τον ρόλο του Rossillion στην «Εύθυμη Χήρα» του Franz Lehár. Αυτό έγινε το 1989 και ήταν η αρχή της συνεργασίας μου με τη Βιέννη. Μετά από εκεί συνέχισα να τραγουδάω Χόφμαν, Βαρόνο Ατσίγγανο, Ζητιάνο Φοιτητή, Εύθυμη Χήρα κ.α. Ο Wächter με λάτρευε σαν καλλιτέχνη και με άφηνε να τραγουδώ κατά βούληση ό,τι ήθελα και όσες παραστάσεις ήθελα. Εν τω μεταξύ είχα πλέον ένα πολύ μεγάλο ρεπερτόριο και έτσι έβαλα πόδι στην Volksoper της Βιέννης για τα καλά.

Δεν άργησαν βέβαια να με καλέσουν και στην Staatsoper, όπου το 1991 έκανα το ντεμπούτο μου σαν Τίτο, στην „Clemenza di Tito“ του Μότσαρτ σε σκηνοθεσία του Διευθυντή της Claus Helmut Drese. Ήταν μια απ' τις αξέχαστες εμπειρίες μου. Επειδή το πρωί με φώναζαν και έφτασα από τη Νυρεμβέργη, μόλις λίγες ώρες πριν από τη παράσταση, ήταν αδύνατο να μάθω την σκηνοθεσία. Ο συνάδελφος, που είχε πρόβλημα με την φωνή του, έπαιζε βουβά πάνω στη σκηνή και εγώ ντουμπλάριζα την φωνή του από το πήτ της ορχήστρας. Δεν θα την ξεχάσω ποτέ την αίσθηση να ακούω δίπλα μου, γύρω μου, σε απόσταση αναπνοής να παίζει η φιλαρμονική της Βιέννης. Όλοι αυτοί οι τέλει μουσικοί, κορυφαίοι καθηγητές ο καθένας στο όργανό του, έπαιζαν με μια μοναδική τελειότητα. Δεν ξέφευγε ούτε χιλιοστό από τα δοξάρια. Η τελειότητα δημιουργούσε την εντύπωση, ότι η μουσική ήταν ηχογραφημένη. Άκουγα έναν αφρό μιας ορχήστρας, που με συνόδευε, λες και κρατούσε την φωνή μου, ενώ συγχρόνως έβλεπα γύρω το κοινό να κρέμεται στα θεωρεία της Staatsoper σαν τσαμπιά σταφύλια. Ένιωθα σαν να τραγουδούσα σε μανιέρα. Ήταν μια πολύ μεγάλη επιτυχία, ώστε με ξαναφώναζαν και τραγούδησα και άλλες παραστάσεις του ίδιου έργου, αλλά παίζοντας

επί σκηνης πλέον, ενώ το κοινό με υποδέχθηκε και με αγκάλιασε με πολύ μεγάλο ενθουσιασμό.

Μετά το ένα έφερε το άλλο και τραγούδησα πολλές συναυλίες και ορατόρια στο περίφημο Musikverein, στο Konzerthaus, Stadthalle της Βιέννης, στο Salzburg, Gratz, Linz, κλπ. με πολύ σπουδαίους μαέστρους.

Με την Όπερα της Ζυρίχης και του Βερολίνου;

Η συνεργασία μου με την Όπερα της Ζυρίχης άρχισε με μια παρόμοια ιστορία. Το 1986 με κάλεσαν να τραγουδήσω στο Wiesbaden της Γερμανίας τον ομώνυμο ρόλο στην όπερα «Φάουστ» του Gounod. Οι γερμανοί ονομάζουν την όπερα αυτή «Μαργαρίτα», γιατί θεωρούν ιεροσυλία το να μελοποιήσει ένας Γάλλος ένα κορυφαίο έργο του Γκαίτε τους! Ο διευθυντής του θεάτρου Christoph Groszer ήταν και ο σκηνοθέτης του έργου. Έμεινε κατενθουσιασμένος με το τραγούδι και την ερμηνεία μου. Την επόμενη χρονιά (1987) ανέλαβε την καλλιτεχνική διεύθυνση της Όπερας της Ζυρίχης και αμέσως με μετακάλεσε και τραγούδησα εκεί τον «Fra Diavolo» του Auber, την «Fledermaus» και τον «Zigeunerbaron» του Johann Strauss υπό την διεύθυνση του Nikolaus Harnoncourt, την όπερα «Zauberflöte» του Mozart με μαέστρο τον Ralf Weickert και άλλα πολλά συμπεριλαμβανομένων και των συναυλιών με την ορχήστρα της Ζυρίχης.

Στο Βερολίνο πάλι, μιλάμε για την Staatsoper unter den Linden («Κρατική Όπερα υπό τας φυλύρας») του ανατολικού τότε Βερολίνου. Η συνεργασία μου εκεί άρχισε το 1987, με μια καινούρια τότε παραγωγή της όπερας «Τραβιάτα» και συνεχίστηκε με ρόλους του ρεπερτορίου μου: τον Almaviva στον «Barbiere di Siviglia», στην ανεπανάληπτη σκηνοθεσία της Ruth Berghaus με μαέστρο τον Otmar Suitner, τον Τραγουδιστή στον «Rosenkavalier», τον Tamino στον «Zauberflöte», τον ομώνυμο ήρωα στα «Παραμύθια του Χόφμαν» (Hoffmanns Erzählungen) υπό τη διεύθυνση του Heinz Fricke και πολλά άλλα, μεταξύ των οποίων και ένα τουρνέ στην Ιαπωνία.

Την εποχή εκείνη έγινε και η πτώση του τείχους του Βερολίνου και η επανένωση των Γερμανιών. Ζήσατε τα γεγονότα αυτά από κοντά;

Είχα την τύχη να βρεθώ την εποχή εκείνη στο μάτι του κυκλώνα. Ήταν μια ιστορική εμπειρία, που την έζησα από κοντά σε όλες της τις λεπτομέρειες.

Συνέπεσε τότε να κάνω αεροπορικάς κάθε εβδομάδα το τρίγωνο Βιέννη-Ζυρίχη-Βερολίνο, λόγω των παραστάσεων που είχα στα θέατρα αυτά. Μιλάμε για Αυστρία, Ελβετία, Γερμανία, για την καρδιά της Ευρώπης του 1989. Ήταν έκπληξη και απορία μαζί, να βλέπει κανείς πόσο διαφορετικά ζούσαν οι λαοί τριών ομόγλωσσων και όμορων χωρών στην καρδιά της Ευρώπης. Τις διαφορές που υπήρχαν στις νοοτροπίες τους, τα ενδιαφέροντά τους, αλλά και εν μέρει στο επίπεδο διαβίωσής τους. Ζούσα το τέλειο θέατρο του παραλόγου. Σας εκθέτω ενδεικτικά τρεις διαφορετικές εμπειρίες:

- **α.** Στην **Βιέννη** μου άρεσε να κάνω βόλτες στο Naschmarkt, κάτι σαν μια μεγάλη δική μας λαϊκή αγορά στο κέντρο της πόλης, που μου θύμιζε κάπως Ελλάδα. Μου άρεσε να χαλαρώνω βλέποντας την πρωτότυπη αυτή **αφθονία αγαθών**, με τα διάφορα φρούτα και λαχανικά, μερικά από τα οποία έβλεπα για πρώτη φορά ζωή μου.

- **β.** Την επόμενη μέρα στη **Ζυρίχη** συναντώ μετά τη μουσική δοκιμή μίαν Ελβετίδα συνάδελφο με τη παρέα της σε ένα καφέ-μπαρ, που σε λίγο λέει:

«Συγγνώμη, πρέπει να φύγω, γιατί έχω ραντεβού με τον Γκουρού μου»
 «Με ποιόν;» τη ρωτάω με έκπληξη, «τι κάνεις με τον Γκουρού σου;»
 «Να μου ανοίξει το τρίτο μου μάτι!»
 «Έλα στα καλά σου, κοπέλα μου, για ποιο τρίτο μάτι μιλάς;»
 «Α!», λει «δεν ξέρεις; είναι πολύ σημαντικό! μου χαϊδεύει έτσι-έτσι το κούτελο ο Γκουρού και μου ανοίγει το τρίτο μου μάτι.»
 «Δε μου λες» την ξαναρωτώ «και πληρώνεις γι' αυτή την ιστορία;»
 «Ναι, 200 φραϊγκλι! (=ελβετικά φραγκάκια, κάπου 240 γερμανικά μάρκα τότε)»
 «Και τι αισθάνεσαι όταν ανοίγει το τρίτο σου μάτι;»
 «Εγώ δεν αισθάνομαι τίποτα, αλλά εκείνος το βλέπει και μου λέει πως είναι πολύ σημαντικό για τη καριέρα μου!»
 Δηλαδή, ο κόσμος εδώ έχει λύσει όλα του τα προβλήματα, βρίσκεται μέσα σε μια εφιαλτική **άνοια**, σε μια ατέλειωτη βαριεστιμάρα. Δεν ξέρει πώς να γεμίσει το κενό που βρίσκεται μέσα στην ψυχή του και ψάχνει να βρει απατεώνες να «του ανοίξουν το τρίτο του μάτι». Ας σημειώσουμε ότι στον «Ελβετικό παράδεισο» συναντάμε ένα πολύ υψηλό ποσοστό αυτοκτονιών κάθε χρόνο!

- γ. Σε δυο ώρες απόσταση με το αεροπλάνο βρίσκομαι στο **ανατολικό Βερολίνο**. Εκεί βλέπω ουρά τον κόσμο μπροστά σε ένα είδος πρατηρίου, για να αγοράσουν κάποιο είδος διατροφής με το δελτίο! **Έλλειψη αγαθών και αγωνία** για την εύρεσή τους. Το κρέας στην οικογένεια του συναδέλφου μου το αγόραζε ο πατέρας, που είχε «ειδική κάρτα». Στη μητέρα θα πουλούσαν τα κόκαλα! Μου έλεγαν, πως αν χάσεις π.χ. ένα κουμπί, δεν υπάρχει περίπτωση να βρεις το ίδιο. Γι αυτό, όταν κάπου βρεις να πουλάνε κουμπιά, αγόρασέ τα, για να μπορείς μετά να κάνεις ανταλλαγή με άλλον, που έχει βρει ας πούμε φερμουάρ! Υπήρχε και το αίνιγμα-ανέκδοτο: «Γιατί η μπανάνα είναι κυρτή; Γιατί κάνει κύκλο γύρο από την ανατολική Γερμανία, δηλ. δεν μπαίνει μέσα στη χώρα!» Όταν κάποτε τους πήγα ακτινίδια, νόμιζαν ότι είναι πατάτες. Μου ζήτησαν να τους μαγειρέψω ελληνικά και για να το κάνω τους ζήτησα τομάτες. Βλέποντας την αμηχανία και τη θλίψη στα μάτια τους, κατάλαβα πως δεν υπάρχουν και διόρθωσα αμέσως ότι μπορώ να χρησιμοποιήσω και κονσέρβας. Ξαφνιάστηκαν: «Υπάρχουν τομάτες και σε κονσέρβα;» Και με το δίκιο μου τότε σκέφτομαι: «Ο κόσμος της Ευρώπης που ζούμε είναι τρελός! Δεν είναι δυνατόν σε απόσταση αναπνοής να υπάρχουν τόσο διαφορετικά επίπεδα διαβίωσης, αντιλήψεων και νοοτροπίας! Δεν μπορεί να κρατήσει πολύ αυτό το πράγμα, κάπου θα ξεσπάσει!» Δεν χρειαζόταν ιδιαίτερη προφητική ικανότητα: Πράγματι, λίγους μήνες αργότερα έπεσαν τα τείχη και ήταν μια συγκλονιστική εμπειρία. Όλοι οι συνάδελφοι από το ανατολικό Βερολίνο, που δεν είχαν συγγενείς στην δυτική πλευρά, επισκέπτονταν τους συναδέλφους τους στην «άγρια δύση»! Είχαμε και εμείς πολλές τέτοιες επισκέψεις στο σπίτι μας. Έβλεπα τα δάκρυστά τους, την συγκίνησή τους και την αμηχανία τους, όταν έμπαιναν στα πολυκαταστήματα και τα Super Market. Πάθαιναν νευρικό κλονισμό αντικρίζοντας την αφθονία των αγαθών στα ράφια. Έζησα αυτή την αλλαγή της πτώσης των τειχών, με όλες τις συνέπειές της. Ούτε επαινώ, ούτε κατακρίνω κάποιο πολιτικό σύστημα αυτή τη στιγμή. Βλέπω τα γεγονότα ιστορικά! Στο «παραπέτασμα της ανατολής» έλειπαν βέβαια κάποια αναγκαία πράγματα, είχαν όμως μια ζηλευτή ειρήνη. Δεν θα ξεχάσω μετά τις παραστάσεις μου, τους ατέλειωτους νυχτερινούς περιπάτους μου στην Alexanderplatz, στην οποία σήμερα δεν ξέρω αν είναι τόσο ασφαλές να περπατά κανείς τη νύχτα τόσο ανέμελα. Τότε υπήρχε μια απέραντη ησυχία εκεί. Ο κόσμος ζούσε σε διαφορετικούς ρυθμούς. Δεν έβλεπα ανθρώπους στο

δρόμο ή στη δουλειά τους να βιάζονται και να αγχώνονται. Οι Τέχνες και τα Γράμματα είχαν προτεραιότητα και λειτουργούσαν παραδειγματικά με πολύ υψηλές προδιαγραφές. Μπορούσες να αγοράσεις πολύτιμα βιβλία, που κόστιζαν στην ανατολή, όσο το βάρος τους για χαρτοπολλά στη δύση. Είχαν μια σωστά προγραμματισμένη Παιδεία, αδιάφορο από το ότι ήταν πολιτικά προσδιορισμένη και κομματικά κατευθυνόμενη και μεγάλη αγάπη για την Τέχνη. Παντού θα βρει κανείς θετικά και αρνητικά στοιχεία. Από την άλλη πάλι μεριά, στη δική μας καταναλωτική κοινωνία, τα πάντα θεμελιώνονται στην απίστευτη κι όμως αληθινή παραφροσύνη: Αγοράζουμε πράγματα που **δεν** χρειαζόμαστε, με χρήματα που **δεν** έχουμε, για να κάνουμε εντύπωση σε ανθρώπους που **δεν** αγαπάμε! Και γινόμαστε εκούσιοι σκλάβοι του τραπεζο-πιστωτικού μας συστήματος. Αυτά τα βιώματα είναι από τα θετικά του επαγγέλματος. Ταξίδενα σε διαφορετικές χώρες, όχι σαν τουρίστας, αλλά σαν πολίτης του τόπου, κατοικούσα για ένα διάστημα, εργαζόμουν, ψώνιζα, συναναστρεφόμουν, έτρωγα κι έπινα μαζί με τους συναδέλφους μου που ζουν εκεί, έχοντας άμεση επαφή με την καθημερινότητά τους.

Έχετε συνεργαστεί και με Έλληνες συνθέτες, τον Μίκη Θεοδωράκη, τον Γιάννη Μαρκόπουλο και άλλους;

Γυρίζοντας όλο τον κόσμο γνωρίστηκα με πολλούς αξιόλογους καλλιτέχνες. Στην κορυφή των γνωριμιών μου θα τοποθετήσω τον εξάίρετο Πολωνό μουσικοσυνθέτη, μαέστρο και προ παντός Άνθρωπο Krzysztof Penderecki. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους της εποχής μας. Συνεργάζομαι μαζί του από το 1986. Ήταν η αφορμή να τραγουδήσω για πρώτη φορά το 1987 στην Πολωνία και από τότε σε όλη την Πολωνία πάρα πολλές φορές, όχι μόνο έργα δικά του, αλλά και στην Όπερα της Βαρσοβίας (Bohème, Carmen, Traviata κλπ με διάσημους μαέστρους, όπως τους Grzegorz Nowak, Jacek Kasprzyk, Antoni Witt, κ.α.), σε συναυλίες με την Εθνική Φιλαρμονική στο Κράκοβο με μαέστρο τον Kazimierz Kord, με την Συμφωνία Βαρσόβια στο Γκντανσκ, με την ορχήστρα της Ραδιοφωνίας στο Κατοβίτσε, κλπ. Πάντα με ρωτούσαν για το μουσικό γίγνεσθαι της πατρίδας μου. Με έπιανε το παράπονο, γιατί εμείς οι Έλληνες είμαστε τραγικά απόντες από τις μουσικές εξελίξεις. Αν βρεθείτε στη Βαρσοβία, θα δυσκολευτείτε να επιλέξετε ποια μουσική εκδήλωση να πρωτοπαρακολουθήσετε. Από εντελώς δωρεάν, μέχρι εισιτήρια για όλα τα βαλάντια, αλλά όλες σοβαρές και πολύ υψηλού επιπέδου. Όπου και να πάω η Ελλάδα με πληγώνει!

Έκανα αυτή την εισαγωγή, για να αντιληφθείτε, γιατί αποφάσισα οποιοσδήποτε Έλληνας δημιουργός μου ζητήσει να εκτελέσω έργα του, να το κάνω αδιαμαρτύρητα, εφόσον η φωνή μου μπορεί να ανταποκριθεί.

Κυκλοφόρησε το 1984 η ηχογράφηση της Όπερας «Το δαχτυλίδι της Μάνας» του Μανόλη Καλομοίρη, όπου τραγουδώ τον πρωταγωνιστικό ρόλο του Γιαννάκη. Μια κρυφή πίκρα και ένα παράπονο είναι το ότι ηχογραφήθηκε στη Βουλγαρία, με την Φιλαρμονική Ορχήστρα και Χορωδία της Σόφιας, από ιδιωτική πρωτοβουλία! Γιατί όχι στην Ελλάδα;

Η πρώτη μου προσωπική επαφή με τον Μίκη Θεοδωράκη ήταν το 1991, όταν πρωτοπαίχτηκε η «Μήδεια» στο Bilbao της Ισπανίας σε συνολικά 4 παραστάσεις. Ήταν μια συγκινητική συνάντηση Ελλήνων καλλιτεχνών της Όπερας απ' όλο τον κόσμο, που ήρθαν να συμμετέχουν στη παραγωγή μιας Ελληνικής Τραγωδίας, μελοποιημένης από τον κορυφαίο και διεθνώς καταξιωμένο Μίκη Θεοδωράκη. Ήταν μια σπάνια και

μοναδική εμπειρία. Δύο χρόνια αργότερα ανέβηκε στο Ηρώδειο σε σκηνοθεσία του Σπύρου Ευαγγελάτου για 3 παραστάσεις. Το 1995 τη σκηνοθέτησα εγώ σε δική μου γερμανική μετάφραση για το Φεστιβάλ της Θουριγγίας στο Θέατρο του Μάινιγκεν για 7 παραστάσεις, ενώ συγχρόνως ερμήνευα και το ρόλο του Ιάσονα. Η παραγωγή αυτή είχε με μεγάλη επιτυχία και απέσπασε πολύ κολακευτικά σχόλια του Γερμανικού τύπου. Παρών ήταν φυσικά και ο Μίκης. Την εποχή εκείνη παιζόταν συγχρόνως και η Ηλέκτρα του στην Πολωνία. Έζησα αυτές τις νέες δημιουργίες του Θεοδωράκη στην Όπερα, συμμετέχοντας σε όλες σχεδόν. Είχε αρχίσει με τις «Μεταμορφώσεις του Διονύσου». Μετά τη «Μήδεια» και την «Ηλέκτρα», που δεν έχει ρόλο τενόρου, συνέθεσε την «Αντιγόνη» και την «Λυσιστράτη», παραγωγές του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών, η τελευταία των οποίων παίχτηκε και στην Επίδαυρο και στη Θεσσαλονίκη. Είναι μια πολύ αξιόλογη προσπάθεια του Μίκη, διότι προσπάθησε και έδωσε μια ώθηση στην ιστορία του Ελληνικού μελοδράματος. Αρχισε να συζητείται διεθνώς, ότι υπάρχουν σύγχρονοι Έλληνες δημιουργοί του διαμετρήματος του Μίκη Θεοδωράκη, που συνθέτουν Όπερες. Εδώ θα πρέπει οπωσδήποτε να αναφέρω και τον Περικλή Κούκο, ένα από τα μεγαλύτερα κεφάλαια μεταξύ των Ελλήνων συνθετών. Το 1994 τραγούδησα στο Ηρώδειο και αργότερα στη Λυρική Σκηνή τον ρόλο του Καθηγητή στη όπερα «Μανουέλ Σαλίνας» του Περικλή Κούκου. Ήδη εργάζομαι μεταφράζοντας το έργο στα Γερμανικά, με την ελπίδα να το σκηνοθετήσω σύντομα σε ένα Γερμανικό Μουσικό Θέατρο. Επίσης τον ρόλο του Πενθέα στις «Βάκχες» του Αργύρη Κουνάδη και τον «Ιουλιανό» του Χάρη Βρόντου στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, τον «Φίλιππο» του Βασίλη Δέλιου, με την Κρατική Ορχήστρα Θεσσαλονίκης και άλλα έργα Ελλήνων δημιουργών, στα οποία συνέβαλα συμμετέχοντας σαν πρωταγωνιστής.

Σχεδόν παράλληλα γνωρίστηκα και συνεργάστηκα και με τον Γιάννη Μαρκόπουλο, ο οποίος μελοποίησε αποσπάσματα από τους Ορφικούς Ύμνους, συνθέτοντας τη «Λειτουργία του Ορφέα». Ένα θέμα πάρα πολύ σοβαρό και ευαίσθητο, γιατί έμμεσα πρόκειται για ένα οικολογικό κήρυγμα. Με τους Ορφικούς Ύμνους είχα καταπιαστεί παλιά, από ένα βιβλίο που τυχαία είχε έρθει στα χέρια μου και περιελάμβανε μια σχετική διατριβή του αστρονόμου Κ. Χασάπη. Με είχε συνεπάρει και το μελέτησα πολύ επισταμένα. Φαντάζεστε τη χαρά και τον ενθουσιασμό μου, να τραγουδήσω αργότερα αυτούς τους ύμνους, μελοποιημένους από τον κρητικό μου σύντεκνο, με συνοδεία παραδοσιακών οργάνων στο Palais des beaux Arts στις Βρυξέλλες, στο Παρίσι, στη Βιέννη, στο Βουκουρέστι και εδώ φυσικά πολύ συχνά στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, στη Θεσσαλονίκη, στο Ηράκλειο, στους Δελφούς και αλλού. Ήταν κι αυτό μέσα στις ιερές μου υποχρεώσεις. Η συνεργασία μας με τον Γιάννη Μαρκόπουλο ήταν πάντα εξαιρετική. Αργότερα τραγούδησα μεταξύ των άλλων και στο έργο του «Αναγέννηση Τώρα» καθώς και στα πρώτα σχέδια του «Ερωτόκριτου».

Έχετε ασχοληθεί και με τη σύνθεση μουσικής.

Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου γράφω τραγουδάκια, αλλά είναι για μένα το ίδιο, για τη χαρά της δημιουργίας και μόνο. Ήμουν φοιτητής ακόμα, όταν έγραψα τη μουσική και τα τραγούδια για το θεατρικό έργο «Ο Τοβίας και ο Άγγελος», που ανέβηκε τη σαιζόν 1972-73 σε κάποιο μικρό Θέατρο στο κέντρο της Αθήνας, δεν θυμάμαι τώρα ποιο, κάπου προς την Αριστοτέλους.

Στη Γερμανία γνωρίστηκα και γίναμε εγκάρδιοι φίλοι με τον ποιητή Γιώργο Παπούλια. Εργαζόταν τότε σαν Διευθυντής στο κλιμάκιο του Υπουργείου Εργασίας στην Νυρεμβέργη, που ασχολείτο με εργασιακά θέματα Ελλήνων μεταναστών. Όταν διάβασα τα ποιήματά του - μου αρέσει πολύ η ποίηση - ανακάλυψα έναν από τους πιο σημαντικούς Έλληνες ποιητές της διασποράς. Τόλμησα τότε να μελοποιήσω μερικά από τα ποιήματά του, που τα παρουσίασα δειλά σε μια μουσικοποιητική βραδιά στη Νυρεμβέργη. Η ανταπόκριση του ήταν τέτοια, που οργανώσαμε μια ακόμα μεγαλύτερη εκδήλωση, με συμμετοχή συναδέλφων τραγουδιστών της Όπερας και Γερμανών ηθοποιών του Θεάτρου, οι οποίοι απήγγειλαν σε γερμανική μετάφραση τα ποιήματα πριν τραγουδηθούν. Σκηνοθέτησα κάπως τα δρώμενα και παρουσιάσαμε μια βραδιά με τον τίτλο «Στη Νυρεμβέργη ακόμα βρέχει», από την ομώνυμη ποιητική συλλογή του Γιώργου Παπούλια. Νομίζω ότι εκείνη τη βραδιά είχα το μεγαλύτερό μου τρακ της ζωής μου.

Η επόμενη συνθετική μου εργασία ήταν το παιδικό μιούζικαλ «Η ωραία κοιμωμένη» πάνω στο γνωστό παραμύθι, που ανέβηκε με μεγάλη επιτυχία τη σαιζόν 2000-2001 στο Θέατρο Αθηνών, σε σκηνοθεσία και χορογραφία της Μαριάννας Τόλη.

Ερχόμαστε στο 2004. Οι Ολυμπιακοί αγώνες γίνονται στην Ελλάδα και η Ολυμπιακή Φλόγα κάνει τον γύρω του κόσμου και της Ελλάδας. Με συναντά έγκαιρα ο ξάδερφος μου ο Νίκος Πετράκης, που διετέλεσε και δήμαρχος στη Σητεία της Κρήτης και τώρα είναι Πρόεδρος στον Οργανισμό Ανάπτυξης Σητείας και μου λέει:

«Όρε συ, αξαδάκι, η Ολυμπιακή φλόγα θε νάρθει στη Στεία για πρώτη φορά! Πότε θα ξανάρθει; Μετά 'πό 500 χρόνια, ποιος ξέρει; Εκεί που οι κάμερες ακολουθούν την φλόγα, δεν θα πρέπει να παρουσιάσωμε κάτι δικό μας, απ' τη Στεία; Άκου λοιπόν! Πριν από 100 χρόνια στο Παλαίκαστο της Σητείας βρέθηκε σκαλισμένος πάνω σε μια πέτρα ένας ύμνος αφιερωμένος στον Δία. Είναι ο Ύμνος των Κουρήτων, η αρχαιότερη προσευχή στον κόσμο, που μιλάει για ειρήνη. Θα βάλεις μουσική στον ύμνο και θα τον παρουσιάσωμε.»

Εκείνη την ώρα οι ουρανοί ήταν ανοιχτοί. Είχα ακούσει, ότι είχε βρεθεί ένας τέτοιος ύμνος ειρήνης, αλλά δεν ήξερα λεπτομέρειες. Εκτός από τον ξάδερφο Νίκο Πετράκη, με βοηθήσανε πολλοί, όπως ο φίλος και συγχωριανός μας δημοσιογράφος Νίκος Ζερβονικολάκης, ο αρχαιολόγος Alexander Macgillivray, ο Seán Hemingway εγγονός του γνωστού μας συγγραφέα Ernest Hemingway, αρχαιολόγος κι αυτός στο Παλαίκαστρο. Συνθέτω τη μουσική σε ελάχιστο χρόνο, την ενορχηστρώνω για καμιά δεκαπενταριά κλασσικά και παραδοσιακά μουσικά όργανα, φωνάξαμε την χορωδία της Εμπορικής Τράπεζας με τον μαέστρο Σταύρο Μπερή, πήρα και την καταπληκτική συνάδελφο σοπράνο από την Τουρκία Birgul su Agic και εγώ τενόρος, βρίσκουμε και μερικούς χορευτές και χορεύτριες, συμμετέχει η ηθοποιός Γωγώ Ατζολετάκη σαν πρωθιέρεια και η Μις Ελλάς Μαρία Σπυριδάκη σαν κορυφαία και στήνουμε τα δρώμενα σε χρόνο ρεκόρ, στη μέση του πουθενά, στον αρχαιολογικό χώρο του Παλαικάστρου, ανάμεσα σε δέντρα και θάμνους, χωρίς την παραμικρή υποδομή! Αθάνατε Έλληνα, όταν θέλεις πραγματώνεις κάθε απίστευτο όνειρο. Σκηνικά και κουστούμια μας τα παρουσίασε ο Νίκος Μαζουράκης, λες και χτύπησε κάποιο μαγικό ραβδάκι!

Σήμερα βλέπω το DVD, το έχω βάλει και στο διαδίκτυο, και δεν πιστεύω αυτό που βλέπω! Λες και δεν ήμασταν εμείς που στήσαμε ολόκληρη παραγωγή από το μηδέν και με ελαχιστότατα χρήματα.

Πέρα απ' αυτά έχω γράψει πολλές ντουζίνες έντεχνα τραγούδια, μελοποιώντας κυρίως αγαπημένους μου ποιητές: Την «Όγδοη Μέρα» σε ποίηση του αείμνηστου και εγκάρδιου φίλου μου Κώστα Λυμπέρη, «Απ' το καράβι του κουρσάρου» σε στίχους της Δώρας Θεοφιλοπούλου κ.α.

Και με τη σκηνοθεσία; Αναφέρατε ήδη, ότι έχετε επανειλημμένα ασχοληθεί.

Θέατρο έπαιζα από τα προσχολικά μου ακόμα χρόνια, μάλιστα σε ένα είδος παιδικού μιούζικαλ από το νηπιαγωγείο! Αργότερα στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο σκηνοθετούσα τις μαθητικές παραστάσεις του Σχολείου. Στα φοιτητικά μου χρόνια είχαμε σε μια Χριστιανική Αδελφότητα έναν μικρό ερασιτεχνικό θίασο, που σκηνοθετούσα και παίζαμε διάφορα έργα με κοινωνικό περιεχόμενο. Ήταν τα χρόνια της «εραποστολής»! Η σκηνοθεσία είναι το ίδιο το Θέατρο. Η ανάλυση, η διδασκαλία της ερμηνείας του έργου και η τοποθέτηση των δρώμενων πάνω στη σκηνή. Μην ξεχνάμε όμως, ότι η Όπερα είναι πρωτίστως Θέατρο. Και να πάλι μια Ελληνίδα, η αείμνηστη Μαρία Κάλας, που ήρθε να χωρίσει την ιστορία της Όπερας σε προ- και μετά- Κάλας εποχή, ακριβώς γιατί ξαναφέρει την προτεραιότητα του Θεάτρου στην Όπερα, πέρα από την ανάγκη της ερμηνευτικής και φωνητικής τελειότητας στο τραγούδι. Το ζητούμενο δεν είναι να σταθώ ντυμένος με το κοστούμι κάποιου ρόλου και να παράγω νότες με τη φωνή μου. Θα πρέπει να παίξω θέατρο και με το αυτό το παίξιμο θα πρέπει να πείσω τον θεατή και ακροατή, για να τον αγγίξω με την ερμηνεία μου.

Μια από τις πρώτες μου σκηνοθετικές δουλειές επαγγελματικά πλέον, μετά από την εμπειρία 20 χρόνων σαν πρωταγωνιστής της Όπερας, ήταν όπως ανέφερα η «Μήδεια» του Θεοδωράκη στο Φεστιβάλ του Meiningen της Γερμανίας. Η επιτυχία αυτή μου έδωσε αργότερα ένα συμβόλαιο Καλλιτεχνικού Υπεύθυνου Σκηνοθεσίας (Oberspielleiter) στο θέατρο του Koblenz της Ρηνανίας. Εκεί σκηνοθέτησα τον «Βαρόνο Ατσίγγανο» του Johann Strauss, σε δική μου διασκευή της πρόζας. Στην Όπερα Θεσσαλονίκης σκηνοθέτησα το 2007 την «Νυχτερίδα» του Johann Strauss, σε δική μου Ελληνική μετάφραση των διαλόγων.

Στόχος μου σήμερα, με τα μαθήματα Μελοδραματικής που διδάσκω, είναι να βοηθήσω τους νέους καλλιτέχνες να ξεπεράσουν τα προσωπικά τους συμπλέγματα, ώστε να μπορούν ελεύθερα να ερμηνεύουν τους ρόλους που τους ανατίθενται.

Μιλήστε μας για την συμμετοχή σας στα διάφορα διεθνή φεστιβάλ.

Τα φεστιβάλ και κυρίως το περιεχόμενό τους, το κοινό στο οποίο απευθύνονται και ο τρόπος που διοργανώνονται αντικατοπτρίζουν το επίπεδο καλλιέργειας του λαού και των διοργανωτών του. Συμμετείχα κάθε χρόνο σε πάρα πολλά, παντού σε όλο τον κόσμο και δεν ξέρω από πού να αρχίσω να απαριθμώ. Στην Ευρώπη σχεδόν παντού και ανά τον κόσμο, στα πιο απίθανα μέρη, από την Ιαπωνία μέχρι το Πουέρτο Ρίκο (φεστιβάλ Pablo Casals) και από τη Σκανδιναβία μέχρι την Αίγυπτο, για να ορίσω τα γεωγραφικά πλαίσια. Συνεργάστηκα με σπουδαίους μαέστρους, όπως τους Nikolaus Harnoncourt, Christian Thielemann, Michael Gielen, Otmar Suitner, Gustav Kuhn, Adam Fischer, Hans Drewans, Emmerich Smola, Reiner Koch, Ulrich Nikolai, Bernhard Lang, Alfred Eschwé κ.α. και με σκηνοθέτες του διαμετρήματος των Otto Schenk, John Dew, Ruth Berghaus,

Harry Kupfer, Hellmuth Matiasek, Bohumil Herlischka, Erhard Fischer, Christine Mielitz κ.α.

Εκτός από την Γερμανία έχω διαβάσει ότι είχατε και κάποιες σχέσεις με την Τουρκία

Και αυτό ήταν κάτι ανέλπιστα ευχάριστο. Με ρώτησε κάποιος ατζέντης αν θα με «ενοχλούσε» να τραγουδήσω στη Σμύρνη! Γέλασα με την αφελή ερώτηση. «Η όπερα της Σμύρνης οργανώνει ένα Gala στο αρχαίο θέατρο της Εφέσου, για τα 100 χρόνια από το θάνατο του Βέρντι και ζητάνε τη συμμετοχή ενός τενόρου. Έχω έναν τενόρο αλλά είναι Έλληνας, τους είπε, πειράζει;» Ούτε εκείνους τους πείραζε!

Ήταν καλοκαίρι του 2001. Οι Τούρκοι συνάδελφοι με υποδέχτηκαν με παραδειγματική φιλοξενία. Βρέθηκα στην Σμύρνη και είχα την εντύπωση, ότι είμαι στην Κρήτη, απ' όπου κατάγομαι! Η μόνη διαφορά ήταν πως δεν καταλάβαινα τη γλώσσα. Ήταν όλοι τόσο ανοιχτόκαρδοι, που δεν ήξεραν ποιος να με πρωτοπάρει στο σπίτι του για να μου κάνει το τραπέζι. Η συναυλία έγινε στο κατάμεστο αρχαίο Θέατρο της Εφέσου. Ήταν μια εξαιρετικά συγκινητική εμπειρία. Όλοι ήταν Τούρκοι εκτός από τον μαέστρο, που ήταν Αργεντινός.

Μόνο που ντράπηκα, όταν στη συνέντευξη τύπου με ρώτησαν οι δημοσιογράφοι, πόσες όπερες έχουμε στην Ελλάδα! Δαγκώθηκα! Τι να απαντήσω; Έχουμε μια στην Αθήνα, ο Θεός να την κάνει Όπερα, και μια παραπαίουσα στη Θεσσαλονίκη. Κι εδώ θάπρεπε άλλη μια φορά η Ελλάδα «να με σκοτώσει!» Εκείνη την εποχή η Τουρκία είχε πέντε όπερες, τέλεια οργανωμένες, που λειτουργούν μέχρι σήμερα με διεθνείς προδιαγραφές. Εκεί γνώρισα και την καταπληκτική σοπράνο Birgul su Aric, που κάλεσα αργότερα στην Κρήτη για να τραγουδήσει στον «Ύμνο των Κουρήτων».

Θα ήθελα να σας πω και μια πολύ ωραία ιστορία με τον Τούρκο συνάδελφό μου βαρύτονο Sedat Öztoprak. Τραγουδούσαμε μαζί σε πολλές παραγωγές στην Κρατική Όπερα του Kassel. Στα διαλείμματα των δοκιμών καθόμουν στο πιάνο, έπαιζα και τραγουδούσα διάφορα νησιώτικα και δημοτικά Ελληνικά τραγούδια. «Μα αυτό», μου λέει «είναι τούρκικο!» «Τον κακό σου τον καιρό» του αντιμίλησα χαριεντιζόμενος. «Αυτό το τραγούδι είναι καθαρά Ελληνικό!» «Τότε, περίμενε να σου παίξω εγώ κάτι!» Και παίζει μια Τούρκικη μελωδία, που στ' αυτιά μου ήταν πολύ οικεία κι έπαιρνα όρκο, πως είναι Ελληνική. Γελούσαμε κι οι δύο με τα παθήματά μας και μας ένωσε σιγά σιγά, σε ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αλληλοσεβασμού, μια πολύ μεγάλη φιλία. Μου τραγουδούσε βυζαντινές μελωδίες με τούρκικα λόγια, που αποκαλούσε «ευγενικά τραγούδια», με τα οποία έκαναν διαλογισμό οι εκλεκτοί, σουλτάνοι, πασάδες κλπ! Γίνεται το καλοκαίρι του 1997 η λυπηρή ιστορία με τα Ίμια. Ένα μήνα αργότερα ξαναβρίσκομαι στο Kassel, για μια σειρά παραστάσεων. Με το που μπαίνω στην καντίνα του θεάτρου, αισθάνομαι ξαφνικά μια βουβαμάρα και μια παγωνιά. Βλέπω τον Σεντάτ καθισμένο με μια παρέα σε ένα τραπέζι. Οι Γερμανοί, μόλις με είδαν, κοιτούσαν μια εμένα και μια τον Σεντάτ. Τώρα, σκέφτηκαν, Έλληνας και Τούρκος θα αρχίσουν να γρονθοκοπούνται, και ίσως μέσα τους ζύγιζαν ποια «ομάδα» θα υποστήριζε ο καθένας τους. Όμως τους απογοητεύσαμε! Ο Σεντάτ σηκώθηκε, με καλωσόρισε μ' ένα πλατύ χαμόγελο και αγκαλιαστήκαμε, μπροστά στα έκπληκτα μάτια τους.

«Σεντάτ» του λέω, «θέλεις να κάνουμε κάτι μοναδικό; Πάμε στα Ίμια να κάνουμε ένα φεστιβάλ! Τι φεστιβάλ; Οτιδήποτε, κλασικά, αιγαιοπελαγίτικα, μικρασιατικά, δικά μας, δικά σας, να έρχεται ο κόσμος με βαρκούλες γύρω-γύρω, μια μοναδική εκδήλωση

ειρήνης και συμφιλίωσης των λαών.» Δάκρυσε και μου είπε με απέραντη ειλικρίνεια: «Δεν ξέρω αν εσύ θα μπορούσες να το κάνεις αυτό στη χώρα σου, αλλά οι συνθήκες εδώ δεν είναι τόσο ώριμες!»

Καμάρωσα τον Σεντάτ όταν βρέθηκα στην Έφεσο. Η πατρίδα του είχε αναγνωρίσει την προσφορά του και την τιμή που της έκανε με την διεθνή καριέρα του και του ανέθεσε την Καλλιτεχνική Διεύθυνση της Όπερας της Κωνσταντινούπολης. Τον είδα να απολαμβάνει τη συναυλία μας και να μου χαμογελά από την πρώτη κερκίδα των επισήμων! Η χαρά του που ξανασυναντηθήκαμε στη χώρα του ήταν απεριόριστη.

Πως αποφασίσατε να φύγετε από τη Γερμανία και να ξαναέρθετε στην Ελλάδα;

Είναι οι συνθήκες που μας εξωθούν να πάρουμε συγκεκριμένες αποφάσεις. Όπως και από την αρχή σας επισήμανα, ότι κι αν πέτυχα δεν το κυνήγησα ποτέ! Μου ήρθαν όλα στο πιάτο. Έχω κάνει την μεγαλύτερη καριέρα που έχει κάνει Έλληνας τενόρος στην ιστορία του Ελληνικού κράτους, με 2000 παραστάσεις στο ενεργητικό μου, στις περισσότερες Όπερες του κόσμου. Το ρεπερτόριό μου περιλαμβάνει περισσότερες από 60 όπερες, που τραγουδώ σε 6 διαφορετικές γλώσσες. Γνωρίζω το κεφάλαιο «Όπερα» όσο ενδεχομένως κανείς άλλος στη χώρα μας. Επιθυμία μου είναι τώρα να βοηθήσω νέους καλλιτέχνες στο χτίσιμο της καριέρας τους. Διδάσκω στην επόμενη γενιά την Τέχνη του Τραγουδιού, το Μελόδραμα και όλα όσα δεν μπόρεσε κανείς να μου διδάξει στην Ελλάδα στα πρώτα μου καλλιτεχνικά βήματα. Η επιστροφή μου στην Ελλάδα είχε να κάνει με πολλά προσωπικά και οικογενειακά ζητήματα, αλλά το χαίρομαι. Δεν το μετάνιωσα, γιατί το εξωτερικό δεν έχει πια να μου δώσει κάποια καινούρια συγκίνηση. Τρύγησα όλες τις χαρές και τις δόξες, αλλά η ψυχή του ανθρώπου ούτε χορταίνει, ούτε γεμίζει μ' αυτά. Μου έλειψε τόσα χρόνια η Πατρίδα μου και οι φίλοι που έβλεπα σπάνια όλα αυτά τα χρόνια! Μένω στη Βάρκιζα, ανοίγω το παράθυρο και βλέπω τη θάλασσα, που τη στερήθηκα τόσο καιρό. Η ευτυχία βρίσκεται πάντα σε απλά πράγματα. Κι αυτά είναι που με γεμίζουν.

Ποια θεωρείτε την πιο σημαντική στιγμή στην καριέρα σας;

Οι πιο σημαντικές στιγμές είναι ακριβώς λοιπόν, οι πιο απλές. Οι πιο σημαντικές δεν είναι ότι τραγούδησα στη Βιέννη, στη Ρώμη, στο Βερολίνο, στο Παρίσι, στη Ζυρίχη ή στο Λονδίνο. Είναι εκείνες που τραγούδησα κάπου και αυτό που προσέφερα είχε απήχηση. Θυμάμαι κάποτε μια ηλικιωμένη σεβάσμια κυρία ήρθε μετά από μια παράσταση με δάκρυα στα μάτια, για να με ευχαριστήσει που της έδωσα τη μεγαλύτερη χαρά, από τότε που έχασε τον άνδρα της. Για μένα αυτό ήταν πολύ πιο σημαντικό από το να ακούσω τα χιλιάδες χειροκροτήματα και τα μπράβο του κοινού, που την άλλη μέρα με είχε πια ξεχάσει.

Παρουσιάζω πολλές φορές μερικά ειδικά σεμινάρια με θέμα «Η Αλχημεία του Τραγουδιού». Το τραγούδι είναι μια μαγεία και για να μην χρησιμοποιήσω την λέξη μαγεία χρησιμοποιώ την συνώνυμή της «αλχημεία». Το όνειρο των αλχημιστών ήταν να βρουν χρυσάφι, ή καλύτερα, με τη βοήθεια της «φιλοσοφική λίθου» να βρουν τον τρόπο να μετατρέψουν ένα μέταλλο και να το κάνουν χρυσάφι. Εδώ υπάρχει ένας καθαρός συμβολισμός: Το ζητούμενο είναι πώς θα βγάλω το χρυσάφι από μέσα μου. Πώς θα μεταστοιχειώσω τις σκουριές της Ψυχής μου και όλου του Είναι μου σε χρυσάφι!

Η όπερα έρχεται από την λατινική λέξη *opus*, που σημαίνει έργο αλλά από την ίδια ρίζα είναι και το *Operation* δηλ. εγχείρηση. Το Μουσικό Θέατρο λοιπόν, η Όπερα, είναι μια επέμβαση στις ψυχές. Αυτό που συνηθίζω να λέω όταν σκηνοθετώ, είναι ότι εδώ βρισκόμαστε μέσα σε έναν Ναό. Το Θέατρο είναι το Τέμενος των Μουσών, εμείς οι καλλιτέχνες είμαστε ιερείς και ιέρειες και με την «opera» κάνουμε εγχείρηση (*operation*) στις ψυχές των ανθρώπων. Θα πρέπει να συνειδητοποιούμε ότι είμαστε γιατροί ψυχών. Εδώ υπάρχουν δύο προσεγγίσεις: μια λογική και μια υπερβατική. Λογική είναι η επιστήμη, υπερβατική η Τέχνη, εκεί που πια σπας τα σύνορα και βρίσκεσαι σε μια άλλη διάσταση, σε μια πλαστή πραγματικότητα, στην «Ποίηση», που εκεί μπορείς να κάνεις εγχείρηση σε ένα σώμα εντελώς διαφορετικό, πέρα απ' το λογικό, κάτω από τον φλοιό του συναισθηματισμού. Εκεί γίνονται μυστικές διεργασίες, που ούτε εμείς οι ίδιοι αντιλαμβανόμαστε και πολύ λιγότερο είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε.

Είπατε ότι έχετε κάνει και σπηλαιολογικές έρευνες, μιλήστε μας λίγο γι' αυτό.

Αυτή είναι μια παλιά ιστορία, όταν ήμουν ακόμα φοιτητής στο Φυσιογνωστικό. Την εποχή εκείνη, η ορμή της νιότης που θέλει να κατακτήσει τα πάντα, μας έσπρωχνε να σκαρφαλώνουμε σε βουνά, να εξερευνούμε σπηλιές και να κατεβαίνουμε με κρεμαστές ανεμόσκαλες σε βάραθρα. Είναι ομολογουμένως μεγάλη συγκίνηση να βλέπεις πράγματα, που δεν τα έχει δει ανθρώπινο μάτι πριν από τα δικά σου. Την αίσθηση του κινδύνου επικάλυπτε η χαρά να βλέπεις τα υπέροχα κρυμμένα μυστικά της φύσης. Φορτωμένοι με σακίδια, σχοινιά, σκάλες, φωτιστικά, όργανα μετρήσεων, φουσκωτές βάρκες κλπ, να πρέπει πολλές φορές να σκαρφαλώνουμε ορειβατώντας ώρες ολόκληρες, μέχρι για να βρούμε το στόμιο μιας συγκεκριμένης σπηλιάς. Και μετά η αποζημίωση με την ανακάλυψη της κρυμμένης και απεριγράπτης ομορφιάς των σκοτεινών βασιλείων. Έχουμε κάποιες ιδέες να παρουσιάσουμε συγκεκριμένες συναυλίες μέσα σε σπηλιές. Στο εξωτερικό συνηθίζονται πολύ κάτι τέτοια.

Ασχολείστε και με την φιλοσοφία;

Η Φιλοσοφία είναι συνδεδεμένη με την ανθρώπινη ύπαρξη, με οτιδήποτε ασχολείται κανείς, είτε καθηγητής, είτε ξυλουργός, είτε βενζινοπώλης, είτε κουρέας, σε όλα τα επίπεδα μόρφωσης. Είναι αυτομάτως Φιλόσοφος, από τη στιγμή που θα αρχίσει να σκέφτεται, να απορεί και να αναζητά απαντήσεις πίσω από τα φαινόμενα, για τα «μη βλεπόμενα». Θα περάσει ίσως από κάποια θρησκευτική αναζήτηση, θα ψάξει και θα πειραματιστεί, ότι πέρα από αυτό που βλέπει, που αγγίζει και αισθάνεται, υπάρχει κάτι άλλο, που το «ψυχανεμίζεται», κατά την Καζαντζάκειο έκφραση.

Έχετε ποτέ σκεφτεί τη σχέση των λέξεων «σχολείο» και «σχόλασα»; Το σχολείο ήταν κάποτε η ελεύθερη ώρα των ανθρώπων, που μαζεύονταν σε παρέες και συζητούσαν. Ο ένας μάθαινε από τις εμπειρίες του άλλου, μετά από τον κάματο της ημέρας.

Και έρχεται η ερώτηση: «Με τι ασχολείσαι;» δηλαδή, τι κάνεις όταν δεν είσαι στο «Σχολείο»; Η λέξη «σχόλασα» σημαίνει τέλειωσα την εργασία μου και τώρα «σχολάζω», δηλαδή είμαι έτοιμος να μάθω, αλλά και να διδάξω!

Η προδιάθεση για Φιλοσοφία είναι στο D.N.A. του λαού μας πιο έντονη. Στο πιο απόμακρο χωριό, στο πιο ταπεινό καφενείο οι άνθρωποι συνομιλούν, προβληματίζονται,

ανταλλάζουν απόψεις, συμφωνούν, διαφωνούν. Ένας αγράμματος βοσκός μπορεί να μας εκπλήξει με την ωριμότητα της σκέψης του. Οι περισσότεροι άνθρωποι στη χώρα μας, όταν βρεθεί το κατάλληλο ερέθισμα, όταν τους τσιγκλήσεις λίγο, θα περάσουν γρήγορα σε ένα άλλο επίπεδο και θα αρχίζουν να ακούν με προσήλωση και να συζητούν μαζί σου για θέματα ουσίας, αρκεί κανείς να μπορεί να τους εμπνεύσει την εμπιστοσύνη και να τους καθοδηγήσει σωστά. Κάτι παρόμοιο δεν συναντά κανείς εύκολα στο εξωτερικό.

Η φιλοσοφία έχει θετικά ή αρνητικά; μπορεί να επηρεαστεί κάποιος αρνητικά απ' τη φιλοσοφία;

Τι αρνητικό μπορεί να υπάρχει στην Φιλοσοφία; Κάτω από τον καθαρό ουρανό μας, σε συνθήκες απόλυτης ελευθερίας της Σκέψης και του δικαιώματος της αμφισβήτησης και της απόρριψης αυτού που δε μας ταιριάζει, μόνο κέρδος μπορεί κανείς να έχει. Υπάρχουν διάφορες Φιλοσοφικές απόψεις, αντιλήψεις, τάσεις, σχολές κλπ. Σε κάποιον μπορεί να μην ταιριάζει η προσέγγιση του Αριστοτέλη. Μιλάμε βέβαια για φιλοσοφίες, χωρίς κατ' ανάγκην να είναι κανείς συνειδητοποιημένος ότι είναι ή δεν είναι Αριστοτελικός, η Πλατωνικός ή Επικούρειος. Θα μας ακούει κάποιος άσχετος και θα λέει, τι είναι αυτά; Υπάρχουν, ας πούμε, αυτοί που λένε: «Ότι φάμε, ότι πιούμε κι ότι προλάβει ο χρόνος μας, αύριον γαρ αποθνήσκομεν. Να περνάμε καλά και πάνω απ' όλα η φιλία!» Είναι κι αυτό μια φιλοσοφία, η Επικούρεια άποψη. Ο Αριστοτέλης πάλι, θέλει να τα βάλει τα πράγματα στη θέση τους, να τα ταξινομήσει όλα στα συρτάρια της λογικής, γιατί δεν αντέχει μέσα στο χάος. Ο Πλατωνικός τα μεταθέτει στο κόσμο των ιδεών. Κι ο Έλληνας τρελαίνεται να παίζει συγχρόνως σε όλα τα ταμπλώ.

Στον μόνιμο πυρετό της ανησυχίας μου για αναζητήσεις γνώρισα στο χώρο της φιλοσοφίας «κάθε καρδιάς καρδί»: Σπουδαίους διανοούμενους, αφιερωμένους θεολόγους, μάγους αλχημιστές, σούφι, δρουΐδες, σαμάνους, δωδεκαθεϊστές και πολλούς τσαρλατάνους. Διάβασα πολλά και έμαθα διάφορα από όλους, ακολουθώντας τη ρήση του Αποστόλου Παύλου: «Τα πάντα δοκιμάζετε, το καλόν κατέχετε». Είχα ήδη μελετήσει, πέρα από την παραδοσιακή μας Ορθοδοξία, και τα άλλα χριστιανικά δόγματα, τον Καθολικισμό και τη Διαμαρτύρηση. Στη τελευταία οφείλω την πρώτη σοβαρή μύση μου στο χώρο της κλασσικής μουσικής. Ακόμα και με τις αιρέσεις ασχολήθηκα, χωρίς να έχω κάποια προκατάληψη. Αργότερα τα επανειλημμένα ταξίδια μου στην Άπω Ανατολή, με έφεραν σε άμεση επαφή με τον Βουδισμό και τις άλλες φιλοσοφίες της ανατολής.

Σίγουρα περιμένετε κάποιο πόρισμα ή κάποια κριτική: Ε, λοιπόν, θα σας δώσω την απάντηση που έδωσε ο Δαλάι Λάμα, σε μια τηλεοπτική του συνέντευξη στη Γερμανία. Αναφερόμενος στο πλήθος των ευρωπαίων και αμερικανών, που ταξιδεύουν στην Ασία, για να αναζητήσουν και να ασπαστούν τον Βουδισμό και άλλες θρησκείες, είπε, προς τιμήν του, περίπου τα εξής:

«Τι κουβαλιέστε στο Θιβέτ; Τι ψάχνετε; Δεν πρόκειται να το βρείτε! Αν δεν γεννηθείτε εκεί, αν δεν μεγαλώσετε με θιβετιανό νανούρισμα, με το βέλασμα των λάμα, τη μουσική του αέρα, τη γλώσσα μας, τα ήθη και τα έθιμά μας, δεν πρόκειται να καταλάβετε τίποτα! Στους χίλιους που κατηχούνται εκεί, είναι ζήτημα αν ένας κατορθώσει να καταλάβει κάτι. Μείνετε εκεί που μεγαλώστε. Στη πατρίδα σας, στα δικά σας ήθη, στη δική σας θρησκεία. Ο χριστιανισμός σας έχει τις αντίστοιχες πρακτικές και την άσκηση που ζητάτε σε άλλες θρησκείες...»

Με άλλα λόγια: «Τι ζητάτε σε μας; τούβλα ερχόσαστε, ντουβάρια φεύγετε!»
 Θυμόμαστε τον Μέγα Αλέξανδρο, πώς αναγνώριζε στον Άμμωνα Ρα των Αιγυπτίων τον δικό του Δία και πώς αποδεχόταν τα σεβάσματα των λαών που κατακτούσε. Ποτέ δεν σκέφτηκε να κάνει προσηλυτισμό ή να επιβάλει δια της βίας την Ελληνική θρησκεία, όπως δυστυχώς έκανε αργότερα ο Θεοδόσιος με τον χριστιανισμό, στέλνοντας τον Αλάριχο, έναν νεοφώτιστο κι άξεστο βάρβαρο, να καταστρέψει ότι ομορφότερο είχε χτίσει ποτέ ο ανθρώπινος πολιτισμός.

Με την ίδια λογική του Δαλάι Λάμα, θα απευθυνθώ και σ' αυτούς, που θέλουν να αναβιώσουν τις εθνικές θρησκείες. Δεν μπορεί ένας σύγχρονος Έλληνας να αντιληφθεί τον τρόπο που τιμούσαν οι αρχαίοι τον Απόλλωνα ή την Άρτεμη. Η νοοτροπία μας είναι τόσο διαφορετικά μορφοποιημένη, που είναι σχεδόν αδύνατον να ξεφύγουμε από το αρχέτυπο ενός Θεού Πατέρα Παντοκράτορα. Φιλοσοφικά, ναι, μπορούμε να το μελετήσουμε, να το προσεγγίζουμε και να προσπαθήσουμε να το κάνουμε βίωμα, με τελετές και διάφορα. Στη δύσκολη όμως στιγμή, θα μας ξεφύγει η λέξη «Χριστέ μου» ή «Παναγιά μου», γιατί είναι κομμάτι της κουλτούρας μας. Το καλώς ή κακώς δεν το αναλύω τώρα. Όσο για την καθ' ημάς Ορθοδοξία, τον Ελληνισμό μας και το απίστευτο «ελληνοχριστιανικό» υβρίδιο, θα μου επιτρέψετε έναν παραλληλισμό: Μοιάζουμε με πεινασμένους ζήτουλες καθισμένους πάνω σ' ένα σεντούκι με θησαυρούς και δεν το ξέρουμε. Άλλη μια φορά, περαστικά μας..!

Επειδή μιλήσατε για Καζαντζάκη και ασχοληθήκατε με το θέμα «ιεραπόστολος», γιατί η ορθόδοξη εκκλησία είναι εναντίον του Καζαντζάκη;

Θα πιαστώ από τις λέξεις «Εκκλησία» και «Ορθοδοξία». Εκκλησία δεν είναι το αρχιτεκτονικό οικοδόμημα, που θα ανάψουμε ένα κερί και θα προσκυνήσουμε. Σύμφωνα με την διδασκαλία του Ευαγγελίου, είναι το σώμα της Νύμφης του Χριστού. Είναι ένα αόρατο πνευματικό σώμα, που αποτελείται από το σύνολο των συνειδητών πιστών. Και η σωστή Ορθοδοξία δεν είναι η τυπολατρία, αλλά βίωμα και προσωπική εμπειρία. Νάμαστε πάλι στη Θεολογική Φιλοσοφία. Το μέλος της Εκκλησίας δεν είναι αυτός που έχει γραμμένο στην ταυτότητά του την άλφα ή τη βήτα ομολογία του θρησκευματός του. Είναι αυτός που συνειδητά ανήκει σε αυτή την ομάδα. Σ' αυτούς τους ανθρώπους, που αποτελούν την Εκκλησία του Χριστού, υπάρχουν και αρκετοί, που έχουν μια αντίληψη πιο στενόμυαλη ή, αν το πούμε με τα δεδομένα που κρίνουμε εμείς κάποιους φανατικούς μουσουλμάνους, μια νοοτροπία ταλιμπάν. Δεν είναι ιστορικά σπάνιο το φαινόμενο να εμφανίζονται δυστυχώς κατά καιρούς διάφοροι «χριστιανοταλιμπάν», οι οποίοι εν ονόματι της πίστεως του Χριστού είναι έτοιμοι να καταστρέψουν και να ισοπεδώσουν, οτιδήποτε αντιτίθεται στη δική τους δογματική θέση. Ακόμα και να κάνουν εγκλήματα, όπως καταγράφονται στις μαύρες σελίδες της χριστιανικής ιστορίας! Έτσι δεν είναι μόνο ο Καζαντζάκης που βρέθηκε απέναντί τους. Είναι οτιδήποτε απειλεί την εξουσία του συστήματος «δογματική εκκλησία» και που δεν έχει καμία απολύτως σχέση με την «πνευματική Εκκλησία».

Βρέθηκα το 1999 στο Βατικανό μαζί με τον μαέστρο Penderecki, όταν τραγούδησα το „Te Deum“ του σε μια λειτουργία, για την ανακήρυξη κάποιας μοναχής Edith σε Οσία. Είχαν έρθει όλοι οι καρδινάλιοι του κόσμου, ήταν και ο Πάπας Παύλος ο Β΄, η Ελβετική φρουρά τους έκανε «παρουσιάστε όπλα» και διάφορα τέτοια. Ξαφνικά με ρωτάει ο Penderecki: «Δεν μου λες, αν ερχόταν αυτή τη στιγμή ο Χριστός εδώ μέσα τι θα τον

κάνανε; δεν θα τον πετάγανε με τις κλωτσιές έξω;» Η εξουσία σε όλο της το μεγαλείο: καρδινάλιοι, φρουρές, σχήματα, τελετές και ο λαός εντυπωσιασμένος να ξεροσταλιάζει ώρες ολόκληρες όρθιος με κατάνυξη. Δεν τους κατηγορώ τους ανθρώπους, αυτή είναι η θρησκεία τους, έτσι την αντιλαμβάνονται και έτσι την ασκούν. Αντίστοιχες εκδηλώσεις έχουμε κι εμείς στα δικά μας πανηγύρια. Βλέπουμε όμως, ότι ο ίδιος ο Χριστός έρχεται ξυπόλητος να διακηρύξει την αγάπη και εμείς αυτό το πράγμα το κάνουμε εξουσιαστικό σύστημα. Όλα τα συστήματα, θρησκείες, φιλοσοφίες, πολιτικές κλπ. με την κατάληξη - ισμός είναι κατά τη γνώμη μου καταδικασμένα να αποτύχουν. Είναι κατά βάση ανθρώπινα εξουσιαστικά κατασκευάσματα. Καθένας θα πρέπει να πάρει το μήνυμα του Ευαγγελίου της υπέρτατης Αγάπης και της Σταυρικής Του θυσίας, έτσι απλά, όπως την παρουσιάζουν τα ιερά κείμενα. Στη συνέχεια έγκειται στην ελεύθερη βούλησή του καθενός να την πιστέψει και να τη βιώσει προσωπικά, πέρα από οποιαδήποτε στενά δογματικά πλαίσια.

Διαβάζω, λοιπόν τον οποιονδήποτε Καζαντζάκη, που είναι ελεύθερος να εκφράσει τη γνώμη του. Καλώ δια πίστεως τον Ιησού να έρθει δίπλα μου και Του διαβάζω το συγκεκριμένο, ας πούμε «βλάσφημο» κεφάλαιο. Ποια θα ήταν η αντίδρασή Του; Νομίζω ότι θα γελούσε με την απέραντη αγάπη Του. Ίσως να επαναλάμβανε το «Εγώ ήρθα, για να έχετε Ζωή κι αυτή σε αφθονία, ώστε ποτάμια με ζωντανά νερά να αναβλύζουν από τα σωθικά σας!»

Έχετε πετύχει όλους σας τους στόχους ή υπάρχουν κάποιοι που λέτε ότι αυτό δεν το πέτυχα.

Σας είπα ότι όταν κοντεύω να πετύχω ένα στόχο, του δίνω μια κλωτσιά να πάει πιο πέρα, για να έχω κάτι να κυνηγώ. Αν φθάσω ένα στόχο μου και επαναπαυτώ, σταμάτησα να υπάρχω. Όταν έχει αφήσει κάποιος τη ζωή του στα χέρια του ποταμού της ζωής που κυλάει, ανακαλύπτει σε κάποιο σημείο κάτι που έκανε και νομίζει ότι ήταν λάθος. Εκ των υστέρων όμως ανακαλύπτει, ότι ήταν ευλογία. Όταν έχεις παραδώσει το καράβι της ζωής σου δια πίστεως σε έναν δεινό Καπετάνιο, λες «οδήγησε Θεέ μου τα βήματα της ζωής μου κι ας είναι αυτά που θέλεις Εσύ.» Αυτό βέβαια είναι καθαρά θέμα προσωπικής εμπειρίας. Έπειτα οι επιθυμίες και οι στόχοι θα πρέπει να έχουν κάποιο βαθύτερο νόημα, πέρα από την ικανοποίηση του εγωισμού μας.

Έχετε πει ποτέ ότι μέσα από αυτή την επιτυχημένη καριέρα ε και τι έγινε, τι κατάλαβα;

Το είχα πει αυτό σε μια συνέντευξη, με την έννοια ότι κυνηγάει κάποιος κάτι, για παράδειγμα την εμφάνισή του στην Όπερα της Βιέννης. Κατορθώνει κάποτε να το ζήσει και λέει μέσα του «μπράβο μου, έφτασα κάτι που το ονειρεύονται χιλιάδες συναδέλφων και το έκανα με επιτυχία και με περίμεναν έξω κόσμος, δημοσιογράφοι, αυτόγραφα, φωτογραφίες, δημοσιεύματα...» Ξέρετε τι μοναξιά υπάρχει μετά από όλα αυτά τα «πυροτεχνήματα»; Δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο κατάθλιψης των συναδέλφων, που όταν σβήνουν τα φώτα και μένουν μόνοι, βρίσκονται σε ένα κενό. Το χειρότερο είναι, ότι ζώντας επί σκηνης σε μια πλαστή πραγματικότητα, αγγίζουν τα όρια της παράκρουσης. Έχω το παράδειγμα του συναδέλφου, που παίζει τον βασιλιά. Όλη τη βραδιά παίζει και τραγουδάει τον βασιλιά, δίνει επί σκηνης διαταγές, όλοι τον υπακούουν και έχει πειστεί το υποσυνείδητο του ότι είναι βασιλιάς. Τελειώνει η παράσταση και βγαίνει στο δρόμο κουβαλώντας ακόμα το ρόλο του βασιλιά και φωνάζει επιτακτικά σηκώνοντας το χέρι

ψηλά: «Ταξί...!» Δίνει μια εντολή, γιατί δεν μπορεί να απεκδυθεί το ρόλο του. Έχω πολλές φορές τραγουδήσει την όπερα «Τόσκα», όπου στο τέλος του έργου στήνουν τον ήρωα στον τοίχο και τον εκτελούν. Ξέρετε πόσες φορές έχω δει στον ύπνο μου, ότι με τουφεκίζουν!

Και τώρα με τι ασχολείστε;

Δεν σταμάτησα να τραγουδώ, να σκηνοθετώ, να συνθέτω και να μελετώ. Το πιο σημαντικό όμως είναι η διδασκαλία. Διδάσκω Φωνητική και Μελοδραματική από το 2005, που ζω σχεδόν μόνιμα στην Αθήνα. Έχουν περάσει από τα χέρια μου περισσότεροι από 100 μαθητές, αρκετοί από τους οποίους έχουν ταλέντο και τις προϋποθέσεις να σταδιοδρομήσουν με επιτυχία στο χώρο. Όλα αυτά τα παιδιά χρειάζονται σωστή καθοδήγηση και μια ιδιαίτερη εσωτερική Παιδεία, ένα είδος μύησης, για να συνειδητοποιήσουν ότι είναι ιερείς και ιέρειες σε μια ψυχική διεργασία και όχι μηχανές που παράγουν ωραίους ήχους και μουσικές φράσεις. Να λοιπόν, που ύστερα από τη μακροχρόνια πορεία μου, εκπληρώνεται τελικά το αρχικό μου όνειρο για μια «ιερή αποστολή». Σήμερα είμαι Καλλιτεχνικός Διευθυντής στο Ωδείο – Κέντρο Τεχνών «Ακρόπολις» και ασκώ το λειτούργημα του δασκάλου, όχι μόνο για τη φωνή και την Όπερα, αλλά για να διδάξω τις βαθύτερες εμπειρίες που απέκτησα από την όλη πορεία και τα βιώματά μου, εφαρμόζοντας το Αποστολικό: «...ταύτα παράθου πιστοίς ανθρώποις, οίτινες ικανοί έσονται και ετέρους διδάξαι.»